

גיוס חרדים לצה"ל - חידוש 'חוק טל'

מאיר אלרן ויהודה בן מאיר, עורכים

מזכר

119

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

תל אביב אוניברסיטה
מרכז מחקר אגף אב"מ

גיוס חרדים לצה"ל - חידוש 'חוק טל'

מאיר אלרן ויהודה בן מאיר, עורכים

המכון למחקרי ביטחון לאומי **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב־2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות במזכר זה הן דעותיו של המחבר לבדו ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

מאיר אלרון ויהודה בן מאיר, עורכים

גיוס חרדים לצה"ל - חידוש 'חוק טל'

יוני 2012

מזכר 119

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל־אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-37-4

© 2012 כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן
עיצוב גרפי: מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל־אביב
עיצוב השער: מיכל סמו־קובץ
תמונת השער: יונתן זיבדל / פלאש 90

דפוס: אליניר, פתח תקוה

תוכן העניינים

7	הקדמה
	פרק א'
	חוק טל – הרקע, הצורך, האילוצים, וקווים לפתרון אפשרי
9	ראובן גל
	פרק ב'
	'חוק טל' וגלגוליו – ההיבטים המשפטיים
17	משה יינון
	פרק ג'
	דעות והצעות
23	אפרים קם
24	דוד עברי
26	יהודה בן מאיר
28	אלעזר שטרן
30	אביחי רונצקי
32	רות גביזון
33	גלעד שר
35	ראובן גל
37	חיים אמסלם
38	זאב אלקין
41	אהוד ברק
	סיכום והמלצות
43	מאיר אלרן ויהודה בן מאיר
	נספח א'
49	תמצית דוח ועדת השופט טל

הקדמה

בחודשים האחרונים חברו אירועים קצרי טווח לתהליכים ארוכי טווח, שהעמידו יחדיו את סוגיית שילובם השוויוני של חרדים בצה"ל ובשירות האזרחי במקום גבוה בראש סדר היום של החברה הישראלית. האירועים קצרי הטווח שהזניקו את העיסוק הציבורי בסוגיה זו היו פקיעת תוקפו של 'חוק טל' המקורי והמוארך, יחד עם פסילתו על ידי בג"צ בפברואר 2012, ולא פחות מכך – הזעזועים בזירה הפוליטית-הקואליציונית, שהתבטאו, תחילה, בהחלטה על פיזור הכנסת ה-19 והליכה לבחירות כבר בספטמבר הקרוב, ומייד לאחר מכן – על הקמת הקואליציה הרחבה, בת 94 חברי הכנסת. זו אמורה הייתה, לכאורה, להרגיע את הסערה הפוליטית, אך היא השאירה אותה ביסודה על כנה, והותירה את הזירה הפוליטית לתקופה ארוכה "על תנאי" של הליכה לבחירות, סערות ואתגרים פוליטיים, ואווירה ציבורית מתוחה בהתאם.

לתופעות עכשוויות חשובות אלה חוברים, כמובן, גם תהליכים חשובים המעצבים ומשנים לטווח ארוך את צביונה של החברה הישראלית כולה, וביניהם: (1) ההתפתחויות הדמוגרפיות, לאורך זמן, הן במגזר החרדי והן במגזר הערבי לקבוצותיו, המשנות את המארג החברתי בישראל ומאיימות להפוך את שתי הקבוצות הללו לרוב לא-ציוני, דוגמת מה שמתרחש כבר בבירתנו, ירושלים; (2) התפתחות התופעות של ההקצנה הפוליטית והדתית בקרב מגזרים אלה, בצד העמקת הפערים החברתיים והכלכליים בינם לבין מרכזה של החברה הישראלית; (3) המחאה החברתית, המבוססת על התעוררותו של המרכז הציבורי, המציג את מצוקותיו ותביעותיו שלו, כולל הטענה היסודית בדבר העדר שוויון בנטל מול הזכויות האזרחיות.

סוגיות מרכזיות אלה עומדות ביסוד השיח הציבורי בשאלות הביטחון הלאומי בהקשריו הרחבים. מול הגישה הביטחונית המסורתית, הרואה את האימים החיצוניים על מדינת ישראל כעיקר האתגר הביטחוני, תוך העלאת השאלה לגבי היותם בעלי משמעות 'קיומית' (או לא) על מדינת ישראל, הולכת ותופסת מקום ההבנה כי בצד אלה, שאינם נעלמים, ניצבת פצצת זמן פנימית-חברתית מתקתקת, המאיימת בטווח הנראה לעין על עצם צביונה של המדינה. למעשה, שתי מערכות האתגרים הללו משיקות וחוברות יחדיו בדיוק בנקודה של "חוק טל לאן?", עם כל המשמעויות ארוכות הטווח והעמוקות שיש לסוגיה מكرעת זו על הביטחון הלאומי.

זה הרקע לכנס שקיים המכון למחקרי ביטחון לאומי בחודש מאי, אשר העלה את הצורך לדון ולבחון את ההשלכות הרחבות של הדרישה לייצר חלופה לחוק טל. במוקד הדיון עמדה ההבנה, כי ההתלהמות המאפיינת במידה רבה את השיח הציבורי והפוליטי (גם) בנושא זה רק מקשה את השגתו של פתרון סביר ומאוזן בסוגיה סבוכה ורבת-פנים זו. פתרון כזה הוא הכרחי לא רק משום צו בג"צ והמחוקק, אלא משום שהוא אכן עוסק בליבת העניין הלאומי, ונושא משמעויות כבדות לחברה ולמשק. רק הכרת המצב לאשורו, על כל היבטיו, לצד הבנת המגבלות של החקיקה ויכולת האכיפה שלה, והסובלנות ל"אחר" ולערכיו הלגיטימיים וסבלנות במימוש הציוויים הערכיים והפוליטיים – יאפשרו לגבש נוסחה בת-ביצוע לפתרון הבעיה הקשה.

בחוברת זו כינסנו את עיקרי הדברים שעלו בכנס, מתוך הכרה שזהו תפקידו של המכון למחקרי ביטחון לאומי: לעדכן ולתרום לשיח הציבורי לצורך הבנת מורכבותן של הסוגיות בתחום הביטחון הלאומי, ולהציע חלופות לקידום הנושאים שעל הפרק. לפיכך כוללת החוברת ארבעה פרקים: 1) חוק טל – הרקע, הצורך, האילוצים, וקווים לפתרון אפשרי, פרי עטו של ד"ר ראובן גל, שבין השאר עמד בראש מנהלת השרות האזרחי-לאומי בשנים 2007 – 2009, 2) 'חוק טל' וגלגוליו – ההיבטים המשפטיים, מאת משה יינון, משפטן, עורך דין, לשעבר ראש המחלקה לייעוץ וחקיקה בפרקליטות הצבאית הראשית. 3) דעות והמלצות – עיקרי הדברים של הדוברים בכנס שהתקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי, ב-3 במאי 2012: ד"ר אפרים קם מהמכון למחקרי ביטחון לאומי, האלוף (מיל.) דוד עברי, שעמד בראש 'ועדת עברי', שמונתה לבחון את הדרכים ליישום חוק טל, ד"ר יהודה בן מאיר מהמכון למחקרי ביטחון לאומי, שניתח את נקודת המבט של המגזר החרדי, האלוף (מיל.) אלעזר שטרן, ראש אכ"א לשעבר, תא"ל (מיל.) הרב אביחי רונצקי, לשעבר הרב הצבאי הראשי, וחברי הכנסת חיים אמסלם (ש"ס) וזאב אלקין (ליכוד), שהציגו פתרונות מהשולחן הפוליטי. לאלה מצאנו לנכון להוסיף עוד שני קטעים קצרים, פרי עטם של עו"ד גלעד שר, איש המכון למחקרי ביטחון לאומי, ופרופ' רות גביזון, נשיאת מציל"ה, וכן קטע רלוונטי מנאומו של שר הביטחון, אהוד ברק, בכנס השנתי של המכון; 4) סיכום והמלצות לפעולה, פרי ניתוחם והבנתם של עורכי חוברת זו.

אנו מניחים שהדיון בסוגיית 'חוק טל' והשתלבות קבוצות מודרות בשירות הצבאי ובשירות האזרחי-לאומי לא יסתיים עם השלמת הדיונים בממשלה, ועם החקיקה הצפויה בקרוב בכנסת. בכל מקרה, יתחייב המשך הדיון הציבורי בנושא חיוני זה. תקוותנו שהדברים כאן יתרמו ולו במקצת לדיון ולתוצאותיו, ויהיה זה שכרנו.

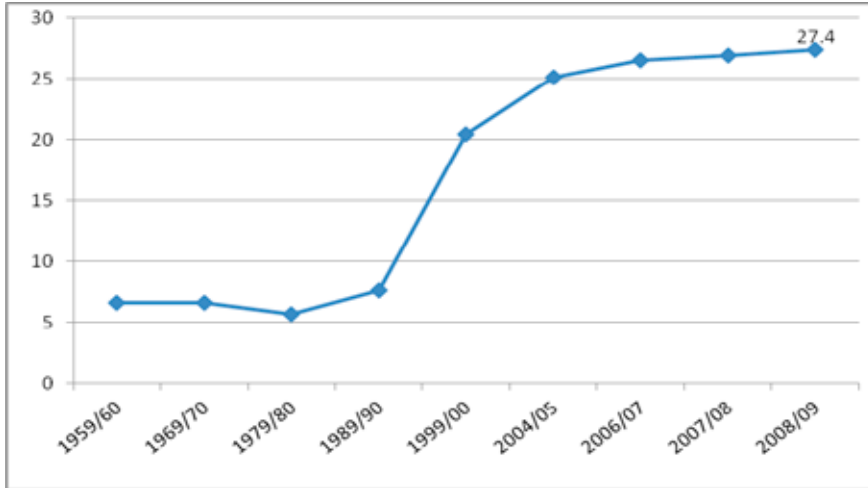
פרק א' 'חוק טל' - הרקע, הצורך, האילוצים וקווים לפתרון אפשרי

ראובן גל

'חוק טל' הוא נושא אמוציונלי ורגיש. הוא נוגע בערך השוויון החשוב לכולנו. אני מסכים לטענה שהוא איננו חוק צודק לגמרי, אבל הוא חוק חכם, או היה כזה. לדעתי, הייתה זו טעות לבטל את חוק טל. הוא בוטל על ידי בג"צ, אבל פתרון חלופי לחוק זה עדיין לא נמצא. יתר על כן, לחוק טל היו עד היום הישגים לא-מבוטלים. דווקא משום שהנושא כל כך אמוציונלי ורגיש, קשה להגיב עליו מבלי להכיר היטב את העובדות והנתונים. ראשית, יש להזכיר מספר מאפיינים של האוכלוסייה החרדית. במדינת ישראל חיים כיום בין 700,000 ל-800,000 חרדים, המהווים כ-10% מכלל האוכלוסייה בישראל, או כ-13% מהאוכלוסייה היהודית. אם המגמות הדמוגרפיות הקיימות לא ישתנו באופן דרסטי - בשנת 2028 יהוו החרדים יותר מחמישית מהאוכלוסייה היהודית בישראל. ההגדרה 'מיהו חרדי' היא בעייתית. פרופ' מנחם פרידמן, חוקר ידוע בנושא זה עוד משנות השבעים, מבחין שזהו חלק מוגדר ומאובחן בחברה היהודית שרואה עצמו מחויב להלכה, כפי שזו התפתחה על ידי האוטוריטות במסורת היהודית - הרבנים. באופן רשמי, יש שלוש שיטות להגדרתם של החרדים: לפי שיעורי ההצבעה, לפי סוג בית הספר אחרון שבו למדו או לפי הגדרה עצמית. למטרות מעשיות, כמו גיוס לצבא, ביטוח לאומי או מתן הטבות - משתמשים בהגדרה השנייה, כלומר, על פי סוג בית הספר האחרון שבו למד האיש. בדרך כלל מדובר בשיבות שמוכרות כשיבות של "תורתם אומנותם" ורשומות ככאלו על ידי ועד ראשי הישיבות, המנוהל ע"י רבני הציבור החרדי.

החברה החרדית מתאפיינת בגידול דמוגרפי מהיר. קצב הגידול של החרדים הוא כ-5% בשנה, מה שאומר שכל 14 שנים האוכלוסייה הזו מכפילה את עצמה. אין בעולם

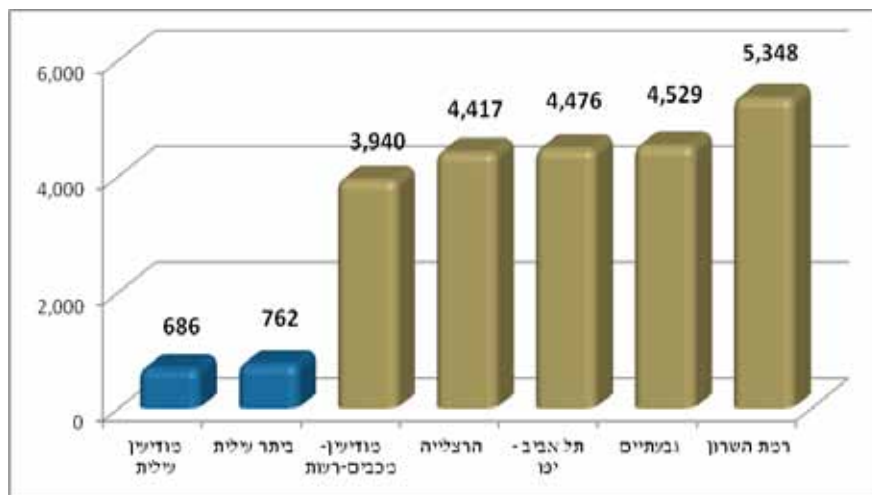
ד"ר ראובן גל הקים (2006) ועמד בראש מנהלת השירות האזרחי-לאומי במשרד ראש הממשלה (2007-2009). כיום עומד בראש פרויקט "שילוב חרדים" במוסד שמואל נאמן בטכניון.

תרשים 1: תלמידי הזרמים החרדיים כאחוז מסך-כל התלמידים היהודיים בבתי ספר יסודיים

אוכלוסיות רבות שקצב הגידול שלהן הוא כה גבוה, גם לא הבדואים בנגב. כאשר בוחנים את אחוז התלמידים החרדיים מכלל התלמידים (בבתי"ס יסודיים) במדינת ישראל, נראה כי בשנות השישים הוא עמד על כ-7%, ב-2008 החרדים כבר היוו 27% מכלל התלמידים במדינת ישראל. אם קצב זה של גידול יימשך, בשנת 2025 הם יהיו כ-40%, ואם נבודד את תלמידי כיתות א', אזי שיעורם החזוי יעמוד על כ-50%. הקהילה החרדית היא חברה ענייה מאוד. 50% מבתי האב של הקהילה נמצאים מתחת לקו העוני. בבדיקה אקראית של חמש קהילות חילוניות במובהק: רמת השרון, גבעתיים, הרצליה, מודיעין-מכבים-רעות ותל אביב-יפו (שהיא אולי הטרוגנית יותר), ההכנסה הממוצעת לנפש במשפחות בקהילות אלה היא בין 4,000 ל-5,400 שקל לחודש. מנגד, בקהילות חרדיות מובהקות כמו ביתר-עילית ומודיעין-עילית, ההכנסה לנפש היא 600 או 700 שקל בממוצע לחודש.

ההשלכות של מצב זה הן כלכליות, חברתיות וביטחוניות. בתחום הכלכלי, מעבר לכך שהחרדים הם אוכלוסייה ענייה, ההשתתפות שלהם בשוק העבודה היא חלקית מאוד, ולכן היא מקטינה את התוצר הלאומי. אלה שאינם עובדים אינם משלמים מיסים, ולכן יש פחות משלמי מיסים בישראל. במקביל, הם זוכים לתמיכה מהמדינה, וכך מתחזקת הטענה החוזרת ונשנית שאוכלוסייה זו גם אינה משתתפת בנטל, אבל גם נסמכת על משלמי המיסים ועל הממשלה. נוצר דימוי כמעט סטריאוטיפי ולעומתי של שתי קבוצות: משלמי המיסים החילוניים, מחד גיסא, מול "הפריזטים החרדים" כביכול, הנהנים מכספי משלם המיסים החילוני. התחושות הללו מהוות קרקע פורייה

תרשים 2: הכנסה ממוצעת לנפש בש"ח, לפי רשויות מקומיות

לצמיחת הרגשת קיפוח, להבערת שנאה ולניכור בין-מגזרי. מעקב אחר התפתחות יחסי חרדים-חילונים בשנים האחרונות מצביע על הקצנה פוליטית, על קיטוב ושסע חברתי ועל גל הולך וגובר של אלימות מילולית ואף פיזית.

ההשלכות הביטחוניות הן בעיקר מבחינת אחוז המתגייסים לצה"ל. רוב הגברים החרדים אינם משרתים בצה"ל, ובכך מורידים בכ-15% את שיעור הגיוס לצבא (מתוך כלל הגברים היהודים).

במקביל לנתונים שהוצגו עד כה, חשוב גם להדגיש כי החברה החרדית נמצאת בעשור האחרון בתהליך של שינוי דרמטי. התמורות באות לידי ביטוי בשלושה תחומים: (1) תחום ההשכלה הגבוהה; (2) תחום התעסוקה; (3) תחום הגיוס לצה"ל ולשירות אזרחי-לאומי (שא"ל). הגורמים לכך הם רבים: שינויים דמוגרפיים בתוך הקהילה, למשל, שכוללים את הסתלקותו ההדרגתית של הדור שקיבל שילומים - דור ההורים שיכלו לעזור לילדיהם להתחנך ולקנות דירות - אך הוא הולך ונעלם. קיימים גורמים כלכליים נוספים, למשל, צמצום משמעותי של התרומות מחו"ל בשנים האחרונות, והזדמנויות כלכליות המציבות פיתוי גם בפני חרדים. הם מודעים למה שקורה בעולם. פריחת ה-הייטק פיתתה גם אותם, ורבים מהם מאמינים כי גם להם יש את הכישרון להתעשר בזמן קצר באמצעות סטארט-אפ. יש גם גורמים נורמטיביים של שינוי המנהיגות ושינוי האווירה בתוך הקהילה.

בתחום ההשכלה, השינוי הוא דרמטי: כיום לומדים כ-7,500 סטודנטים חרדיים במוסדות להשכלה גבוהה, ולא מדובר רק במוסדות המיועדים לציבור החרדי (כמו

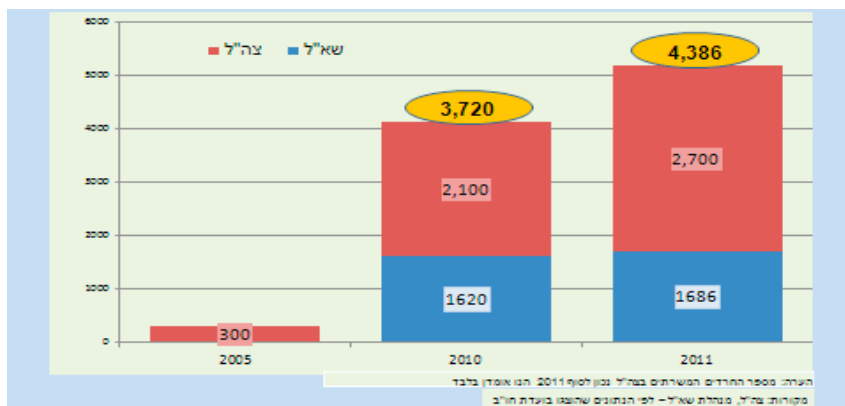
תרשים 3: שינוי בשיעור תעסוקה של האוכלוסייה החרדית

'המכללה החרדית ירושלים' של עדינה בר-שלום, או 'מכון לב' בירושלים), אלא גם במוסדות כמו הטכניון והאוניברסיטה הפתוחה. זהו שינוי משמעותי ביותר, שלא היה כמותו לפני עשור.

על אף התמורה החשובה בהשכלה הגבוהה, התמורות בתחום תעסוקת החרדים ובגיוס לצה"ל ולשאל"ל הן המשמעותיות יותר ושלובות זו בזו.

בשנת 2002 עמד שיעור התעסוקה של גברים חרדים על 36%. הדוח האחרון של בנק ישראל משנת 2010 דיווח על 46%. קפיצה מ-36% ל-46% תוך תשע שנים מייצגת גידול דרמטי. שיעור השינוי בתעסוקה בין 2002 ל-2010 באוכלוסייה כולה הוא בסך הכול 3%. שיעור השינוי בקרב הגברים החרדים הוא 25%. אין שום קבוצה אחרת במשק הישראלי שעשתה קפיצה כזו בשיעור התעסוקה תוך תשע שנים. בנוסף, יש עלייה הדרגתית בשיעורי הגיוס לצה"ל ולשירות האזרחי-לאומי (שא"ל). מתגברת נכונותם של חלק ממנהיגי הקהילה לאפשר את השילוב של תורה עם עבודה, "תורה עם דרך ארץ", כפי שזה מכונה. נכון שהם לא מכריזים על כך בקול רם; נכון גם שלא כולם נוהגים כך – אולם מגמת השינוי ברורה ומובהקת.

מכאן נשאלת השאלה לגבי המנופים לעידוד התעסוקה. לדעתי, המנוף המרכזי לשילובם של חרדים בשוק העבודה הוא השירות הצבאי והאזרחי. בשנת 1999 הוקם גדוד חי"ר חרדי במסגרת הנח"ל (כיום – גדוד 'נצח יהודה' בחטיבת 'כפיר'); כיום מדברים כבר על אפשרות של חטיבה, אם כי הדבר נתקל בקשיים שונים. עם זאת, את הפתיחה העיקרית של גיוס חרדים לצה"ל עשה חוק טל. החוק אושר על ידי הכנסת בשנת 2002 לתקופה בת 5 שנים. לרוע המזל (או אזלת היד הממשלתית...), בחמש השנים הראשונות הוא לא יושם, ונשאר בבחינת 'אות מתה'. רק ב-2007 הממשלה עשתה מעשה, הקימה את מנהלת השירות האזרחי-לאומי במשרד ראש הממשלה

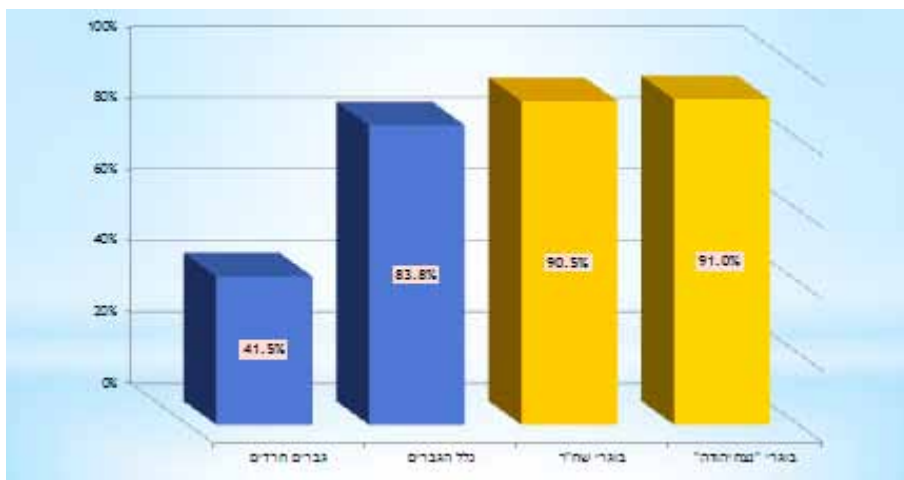
תרשים 4: מספר המשרתים בצה"ל ובשירות האזרחי, 2005–2011

והקציבה לצה"ל את הכספים לפתיחת תוכניות שילוב חרדים (שח"ר). באותה שנה החל פרויקט 'שח"ר כחול' במערך הטכני של חיל האוויר. בעקבות הצלחת הפרויקט פתחו עוד חילות (חיל המודיעין, חיל הים, אכ"א, אט"ל, פיקוד העורף) מחזורי גיוס במודל שח"ר, כשהם נעזרים בניסיון של חיל האוויר. רוב התפקידים שבהם משרתים חרדים הם במערך טכני, במקצועות תומכי לחימה או במערכות מידע.

הנתון החשוב ביותר הוא זה המראה כי בין השנים 2005 ל-2011 עברו בצה"ל ובשירות האזרחי למעלה מ-8,000 חרדים; הנתון הנוכחי (מאי 2012) עומד על קרוב ל-10,000 איש. בשנת 2005 המספר עמד על 300, שרובם שירתו בנח"ל החרדי. המספרים המשמעותיים יותר הופיעו החל מ-2007, עם הקמת המנהלת וכשצה"ל פתח את שורותיו לתוכניות שח"ר. בשנת 2010 שירתו בצה"ל 2,100 איש, ועוד 1,620 בשירות אזרחי, ב-2011 המספר גדל עוד והסתכם יחדיו ב-4,386 איש.

כל זה קרה רק על בסיס חוק טל – לא בגיוס חובה ולא בכפייה, אלא על בסיס חוק שמאפשר לחרדים לצאת לשנת הכרעה, ואז להחליט בעצמם האם הם רוצים לחזור לישיבה לצמיתות, או לצאת מהגדרת "תורתם אומנותם" ולהצטרף לעולם השירות והתעסוקה.

בעניין התעסוקה, חשוב לבדוק מה קורה עם החיילים החרדיים המסיימים את השירות הצבאי. במוסד שמואל נאמן רוכזו נתונים בנושא, והתברר כי שיעור התעסוקה בקרב 400 בוגרי שח"ר עומד על 90.5%. מבין בוגרי 'נצח יהודה' שיצאו לחיים האזרחיים, 91% עובדים כיום. שיעור זה גבוה יותר משיעור התעסוקה של כלל הגברים בישראל, וודאי גבוה משיעור התעסוקה בקרב גברים חרדיים בכלל. לא מדובר בתעסוקה בעסקים קטנים, בחנויות בתוך שכונת מאה שערים או בבני ברק.

תרשים 5: שיעורי תעסוקה של חרדים ששירתו בצה"ל – בהשוואה לכלל הגברים ולחרדים שלא שירתו

אלא במקרים רבים מדובר בתעסוקה בתעשייה האווירית, בחברת אינטל בירושלים ובמקומות דומים.

כלומר, לא רק שהשירות בצה"ל חדל להיות חסם, אלא הוא הפך גם להיות מנוף לתעסוקה של אנשים אלה. מהשאלונים שחולקו להם לפני הגיוס ואחריו עולה כי רוב הנשאלים אומרים במפורש שהשירות הצבאי הוא זה שפתח לפניהם את האפשרויות להיכנס למעגל התעסוקה. ראשית, על ידי רכישת מיומנויות תעסוקה כגון קורסים צבאיים, שהכשירו אותם לתקן ולתפעל מערכות אלקטרוניות. שנית, על ידי המעבר למערכת שיש בה משמעת, סדר, צורך לתת שירות. מעבר זה מכשיר אותם ב'מיומנויות רכות' שחיוניות להצלחתם בעבודה עם שחרורם מהשירות.

השירות האזרחי-הלאומי, שהיה לי הכבוד להקים אותו ולעמוד בראשו, הוקם בשנת 2006 אחרי ש'ועדת עברי', בראשותו של האלוף (מיל.) דוד עברי הניחה את היסודות עבורו. בשנת ההקמה לא היה ולו חרדי אחד בשירות האזרחי. בשנת 2008 כבר היו למעלה מ-600, באוקטובר 2011 עמד מספרם על 1,860, וכיום מדובר בסדר גודל של כ-2000 חרדים המשולבים בשירות האזרחי. יש לזכור שגם ההצטרפות לשירות האזרחי נעשתה בתוקף חוק טל, על בסיס התנדבותי בלבד, ללא כפייה או חובה. נכון שבשנה-שנתיים הראשונות, חלק ניכר מהמצטרפים עשה את שירותו בתפקידי חינוך ורווחה בתוך קהילותיהם, לפעמים בתוך ישיבות, והיו על כך תלונות רבות. זו הייתה החלטה של המנהלת, מתוך שיקול שאם אנחנו רוצים שהם 'יחצו את הרוביקון', יש לאפשר להם לעשות זאת בסביבה מוכרת יותר. בשנת 2008 כבר הוצאה הוראה שהגבילה את

העבודה במסגרות אלה לשליש בלבד מתוכם, ובהמשך קטן מספרם עוד יותר. כיום רובם משרתים בבתי חולים, במוסדות רווחה, בעמותת 'אור-ירוק', במשטרה ובמקומות אחרים, שגם מתנדבי השירות האזרחי החילוניים עושים בהם את שירותם.

גם שיעור התעסוקה של החרדים בוגרי השירות האזרחי הוא גבוה למדי. בניגוד לנתוני התעסוקה של משוחררי השירות הצבאי, הוא אינו מגיע ל-90%, אלא עומד על כ-50%. אחת הסיבות לכך היא שבמסגרת השירות האזרחי הם אינם רוכשים מיומנויות תעסוקה כמו בשירות הצבאי. ועדיין, משאלון שהופץ במפעלי ייצור שונים, לרבות אינטל ירושלים ויוניטסק בחיפה, שמעסיקים חרדים במספרים משמעותיים – עולה כי 64% מהמעסיקים מדברים על רמת תפקוד גבוהה מאוד של החרדים, ומוכנים לקלוט עוד מקרבם. אלכס פרוטס, מנכ"ל חברת יוניטסק (חברת תוכנה בחיפה, שותפה ברשת אורקל), אומר שאם הוא צריך לבחור בין עובד חילוני למקבילו החרדי, הוא יבחר בשני. הוא לא רק אומר, הוא גם מיישם זאת.

בדיונים על חוק טל שהתקיימו בוועדת חוץ וביטחון בכנסת לפני החלטת בג"צ, הצגתי את כל הנתונים האלה. אמרתי שלדעתי החוק הזה, באמצעות שתי הזרועות שלו – השירות האזרחי והצבאי – הכניס במהלך חמש השנים האחרונות למסגרות השירות הממלכתיות כ-10,000 אברכים, שהיו קודם לכן בגדר "תורתם אומנותם". מספר זה אינו מצביע על ממוצע של 2000 איש בשנה, אלא על גידול מהיר מאפס בשנה ל-4000 בשנה. גרף צמיחה זה מדבר על סדר גודל של כ-20% גידול מדי שנה. יתר על כן, שני המסלולים התגלו כמנופים אפקטיביים ביותר לתעסוקה, והציבור החרדי מתרגל בהדרגה לשילוב של 'תורה ועבודה', וליציאה של אברכים למסלולי השירות מחוץ לשיבות. המסקנה המתבקשת היא שביטול חוק טל על ידי בג"צ הוא טעות. הוא יחזיר את הגלגל לאחור ועתיד להיות בכייה לדורות, אם לא ימצא לו פתרון מוצלח.

נכון שיישומו של חוק טל לא היה משביע רצון, במיוחד מהבחינה המספרית – כמותית. כבר אמרנו שהוא אינו שוויוני, אך הוא חוק חכם. ספק אם ינוסח חוק חכם ממנו. ולגבי העתיד – מי שחושב שאפשר יהיה להכריח את הציבור החרדי להתגייס לצה"ל באמצעות צו גיוס שיגיע לביתם, או סבור שיוכל לעשות זאת על ידי מכסה מסוימת שהמדינה תגדיר – אינו מכיר את המציאות. הדבר לא יתקיים, כי החרדים יראו בזה "קידוש השם" ויהיו מוכנים לצעוד בהמוניהם לכלא בשירה ובזמירות, כפי שעשו בפרשת העיר עמנואל ביוני אשתקד. שום החלטה לגבי החרדים בתחום זה לא תתקיים, אם היא לא תהיה על בסיס הידברות איתם. במובן זה, חוק טל היה מבוסס על סוג של שיתוף פעולה, או הסכמה פנימית עם החרדים. לכן הוא גם הניב תוצאות. מכאן נובע שיש לחפש את הפתרון החלופי בחוק שיהיה דומה בבסיסו לחוק טל, אך יציב יעדים גבוהים יותר ויעזר במנגנוני תמריץ חכמים.

דעתי זו אינה מקובלת ומעוררת התנגדויות, בעיקר בקרב חילונים שאינם מוכנים להמשיך לשאת בנטל לבדם. אם פועלים רק לפי 'תחושות הבטן' או 'נהמת הלב' – אזי באמת אין מנוס מלנופף בסיסמה 'שירות חובה לכול'. אך אם לומדים ומכירים את העובדות ומזהים את התהליכים שכבר מתרחשים ממילא, המסקנות הן אחרות. לסיכום: בחברה היהודית-דמוקרטית הנוכחית, המחפשת את המצפן הערכי שיחבר את הקבוצות והמגזרים השונים המתרוצצים בקרבה וירפא את החולָיים המאיימים על בריאותה החברתית, לא בטוח שיהיה זה נכון להכריז מלחמה על הציבור היחידי בקרבנו ששומר בקנאות על המרכיב היהודי-הלכתי של זהותנו כיהודים. עתידנו הדמוגרפי ועברנו-שורשינו ההיסטוריים אינם יכולים להרשות לנו להיכנס למצעד איוולת כזה.

פרק ב'

'חוק טל' וגלגוליו - ההיבטים המשפטיים

משה יינן

כשחוק¹ טל יצא לאוויר העולם לפני כעשר שנים, סברתי שזו חקיקה חכמה. החוק מביט קדימה לטווח הארוך, מייצג קול שהוא מתון, סובלני, ורגיש לתהליכים חברתיים. זוהי חקיקה שאינה נסמכת על אכיפה וענישה, אלא דווקא יוצרת הזדמנויות ואפשרויות על מנת להניע אנשים.

כיום, כעבור עשור, אני עדיין סבור שמדובר בחוק טוב. למרות זאת, התיוג הנלווה לחוק, הסטיגמה שלו, היא שלילית. חוק טל הוא החוק שכולם אוהבים לשנוא, חוץ מהחרדים, כמובן. הוא משקף את ההכרעה הלאומית שנתקבלה בכנסת, אשר הביאה להמשך המצב הקיים של דחיית השירות ואי־שוויון בנטל. באחרונה קיבל החוק שמות תואר נוספים, כגון: חוק שנפסל, חוק הפוגע בזכויות אדם וחוק שהוא בלתי־חוקתי. אנסה לתקן במעט את הדימוי שדבק בחוק.

כדי להבין את הרקע לחקיקתו של חוק טל, נדרש להבין את ההשתלשלות המשפטית שקדמה לו. עד לחקיקת החוק, דחיית שירות של תלמידי ישיבה נעשתה מכוח חוק שירות ביטחון². חוק זה קובע את חובת השירות של אזרחי המדינה ותושביה. לשר הביטחון נתונה סמכות לדחות שירות, ואת הסמכות הזאת הוא מאציל לפוקדים. כך נדחה שירותם של תלמידי הישיבה, על פי מדיניות ובהתאם לסמכות זו. עתירות רבות הוגשו בנוגע להסדר זה. העותר המרכזי היה עורך הדין יהודה רסלר, שפעל בנושא בנחישות, על אף שעתירותיו בשנים 1981 ו-1982 נדחו. דחיות אלו היו על רקע העדר זכות עמידה ואי־שפיטות. באותה עת, עותר לבג"צ נדרש היה להוכיח פגיעה אישית על מנת לזכות בזכות עמידה. כמו כן נקבע שהנושא אינו שפיט, היות שדובר בסוגיה

משה יינן, לשעבר ראש המחלקה ליעוץ וחקיקה בפרקליטות הצבאית הראשית, צה"ל.

1 חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, תשס"ב - 2002 (להלן - "חוק טל").
2 חוק שירות ביטחון [נוסח משולב] תשמ"ו - 1986. קדם לו חוק שירות ביטחון, תשי"ט - 1959

בעלת אופי ציבורי.³ בשנת 1986 הגיש עו"ד רסלר עתירה נוספת, והפעם הצליח להוכיח פגיעה אישית: התקבלה טענתו שגיוס חרדים היה מקל את שירות המילואים שלו. כמו כן, בית המשפט הכיר בו כעותר ציבורי לאור אופייה הציבורי של הסוגיה ונגיעתה לשלטון החוק. עם זאת, גם אז דחה בית המשפט העליון את העתירה. באותה תקופה היו יותר מ-10,000 דחויי שירות, ובית המשפט קבע שדרך פעולתו של שר הביטחון מתקבלת על הדעת, ואיננה בלתי-סבירה.⁴

בשנת 1997 הוגשה עתירה לבג"צ על ידי פרופ' אמנון רובינשטיין, שאליה הצטרף עו"ד רסלר. הפעם קבע בית המשפט אחרת: הכמות מייצרת איכות. מספר דחויי השירות באותו זמן היה בסביבות 30,000, ובית המשפט החליט כי לא ניתן לאפשר זאת מכוח הסמכות המנהלית הנתונה לשר הביטחון. הוא קבע כי לנושא הנדון משמעות חברתית רבה מאוד, ולכן נדרש לעגן את ההסדר בחקיקה ראשית. הכללים צריכים להיקבע בהסדר ראשוני ויש להביאם להכרעה לאומית בכנסת. בית המשפט הסכים לתת ארכה של שנה לצורך חקיקת חוק.

בעקבות פסק הדין מינה שר הביטחון ועדה בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס, צבי טל. המנדט שניתן להם היה, למעשה, למצוא את הדרך לעגן בחוק את הסדר דחיית השירות או הפטור משירות מטעמים של "תורתו אומנותו". ועדת טל לא קיבלה את העובדה שתפקידה מסתכם בניסוח החוק, ובנימוק ארוך ומפורט, המופיע בתחילת הדוח, היא מסבירה מדוע נכנסה לעובי הקורה ובדקה מהו ההסדר הראוי. למרות שהבינה כי שר הביטחון מבקש להמשיך בהסדר הדחייה, בדקה הוועדה את הנושא לעומקו, תוך בחינת הפתרונות הראויים. התוצר הסופי הוא דוח מעמיק וחכם. אחרי עבודה מקיפה ויסודית, שכללה ראיונות רבים ובדיקת נתונים, הגיעה הוועדה למספר מסקנות. אחת, לא ניתן לכפות גיוס על הציבור החרדי. במאמר מוסגר יש להדגיש שבמצב הדברים הקיים כיום, אדם שאינו רוצה לשרת בצבא לא ישרת בצבא. הוא ייאלץ לשלם מחיר מסוים, כמו ריצוי עונש מאסר לתקופה מסוימת, או רישום פלילי, אך המחירים הללו הולכים ופוחתים, ועמם גם הסטיגמה החברתית הנלווית. במסגרת תפקידי כשופט צבאי, היו עריקים שנשפטו אצלי פעם או פעמיים, עד שלבסוף שוחררו מהצבא. אדם שאינו רוצה לשרת לא ישרת, קל וחומר – ציבור שלם שמקבל הנחיות ממנהיגיו. המסקנה של הוועדה הייתה שאי-אפשר לכפות גיוס, והוא צריך להיעשות מתוך הסכמה.

המסקנה השנייה היא שההסדר המוצע אינו ההסדר הראוי, אלא ההסדר הישים. הסדר ראוי הוא כזה שיוצר שוויון מלא, או כמעט מלא. בוועדה הבינו שאפשר יהיה

3 בג"צ 448/81 רסלר נ' שר הביטחון, פ"ד לו(1) 81; ד"נ 2/82 רסלר נ' שר הביטחון, פ"ד לו(1) 708;

בג"צ 179/82 רסלר נ' שר הביטחון, פ"ד לו(4) 421.

4 בג"צ 910/86 רסלר נ' שר הביטחון, מב(2) 441.

להגיע למצב כזה רק בעוד עשור או שני עשורים, אך לא בנקודת זמן זו. ועדת טל מודעת למגבלות כוחו של החוק במקרה זה. יש להדגיש שלא הייתה תמיכה מצד מנהיגי העדה החרדית במהלך של גיוס בני העדה, ולא ניתנה הסכמה מסוג כלשהו. בהעדר יכולת לכפות גיוס ובהעדר תמיכת מנהיגי החרדים, ניסתה הוועדה ליצור פתח לגיוס מרצון של יחידים בעולם החרדי. הרעיון היה ליצור התחלה של תהליך שיביא לקירוב ולמעורבות של חרדים בחברה – שינוי מגמה שבטווח של שנים יביא לשינוי. הוועדה המליצה שהחוק יהיה בתוקף למשך חמש שנים, מתוך תפיסה שיש צורך במעקב, וייתכנו שינויים בחוק בהמשך.

חברי הוועדה הדגישו כי אין מדובר בהסדר הראוי. לדוגמה, הדברים שכתב חבר הוועדה, יהושע שופמן, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, בחוות דעתו שצורפה למסקנות הוועדה. הוא תיאר את ההתלבטות הקשה בהצטרפות למסקנות הוועדה, בידעו כי מסקנות אלו לא יביאו בטווח הזמן הקרוב לחלוקת נטל שוויונית. חברי הוועדה השכילו להבין כי במציאות החברתית הקיימת אין דרך מעשית אחרת, ולכן כולם, למעט אחד, חתמו על ההמלצות.

אחרי שנחקק החוק בעקבות המלצות הוועדה, הוגשה עתירה על ידי התנועה לאיכות השלטון.⁵ נשיא בית המשפט העליון דאז, אהרן ברק, ויתר שופטי ההרכב קובעים בפסק הדין שחוק טל אינו חוקתי. ראשית, הוא קובע שיש כאן פגיעה בכבוד האדם. יובהר כי לא כל פגיעה בשוויון היא פגיעה בכבוד האדם. עם זאת, כשמדובר בפגיעה בשוויון הנוגעת לחובת שירות, והשירות כרוך בסיכון חיים ובפגיעה כלכלית, נוצרת פגיעה בזכות יסוד שעליה מושתת כבוד האדם. בהמשך, הנשיא ברק בדק האם למרות הפגיעה בכבוד האדם, החוק הוא חוקתי, כלומר – האם הוא עומד בתנאי פסקת ההגבלה.⁶ אחד מתנאי פסקת ההגבלה הוא מידתיות החוק. תנאי זה מתחלק למבחני משנה, כשהראשון הוא הקשר בין האמצעי לבין המטרה שמבקשים להשיג באמצעות החוק. מטרתו של חוק טל מורכבת ממספר מרכיבים: קידום השוויון בנטל השירות, עיגון ההסדר בחוק, קירוב החרדים אל עולם התעסוקה ומימוש המטרות הללו בצורה הדרגתית. בית המשפט הגיע למסקנה כי החוק אינו מצליח לקדם את המטרות הללו. הדיון התקיים בשנת 2006, טרם הקמתה של מנהלת השירות האזרחי-לאומי. די היה להעיק מבט על מספרם הזעום של החרדים המשרתים בצבא ובשירות האזרחי, כדי להבין כי החוק אינו משיג את מטרתו. בית המשפט העליון מתח ביקורת חריפה על הרשויות והממשלה בגין אי-קידום הנושא.

5 בג"צ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון בישראל נ' הכנסת, פ"ד (א) 619.

6 סעיף 8 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

בשלב זה נדרש בית המשפט לשאלה הבאה: האם המטרה אינה מושגת בשל בעיה בחוק (בלשון בית המשפט – פגם גנטי בחוק), או בשל מחדלי הרשות? אם הבעיה איננה בחוק עצמו, הרי שלא ניתן לבטלו מטעמי אי־חוקיות. מאחר שתוקפו של החוק עמד לפוג בתוך שנה, העדיפו הנשיא ברק ורוב השופטים להעביר את ההכרעה למחוקק, שממילא עתיד היה להכריע בשאלה, האם להאריך את תוקפו של החוק. כעבור שנה, הכנסת האריכה את החוק בחמש שנים נוספות, והוגשה עתירה נוספת על ידי התנועה לאיכות השלטון ועו"ד רסלר⁷.

העתירה מתנהלת, חולפות שנים, שבמהלכן כבר ניתן לראות את ההתקדמות ואת היוזמה הננקטת על ידי הממשלה, הן משום לחץ בית המשפט, והן משום שגם בקרב גופי הממשלה יש רצון לקדם את הנושא ולאפשר יציאה של חרדים לשוק העבודה. נציגי המדינה הודו בבית המשפט העליון כי במשך שש השנים הראשונות מאז נחקק החוק לא חל השינוי המצופה, אבל כעת מתחולל שינוי בכיוון הרצוי. המדינה ביקשה, אפוא, מבית המשפט להמשיך בתנופת השינוי ולקדם את הנושא על פי מתווה חוק טל. בית המשפט לא קיבל טענה זו, ונשיאת בית המשפט העליון, דורית בייניש, פסקה בדעת רוב, כי החוק לוקה בפגם גנטי. היא קבעה כי הממשלה והרבנים לא סייעו, אמנם, למימוש תהליך גיוסם של החרדים, אולם המספרים הנמוכים נובעים גם מבעיות חמורות הקיימות בחוק עצמו. ראשית, החוק תלוי באופן בלעדי במידת הרצון של הרשות המבצעת. שנית, הוא אינו קובע חובת שירות. תלמיד ישיבה יכול לבחור להמשיך בלימודיו ולא לשרת כלל. שלישית, מבנה החוק הוא כזה שגם אנשים המבקשים לשרת, בין בשירות אזרחי ובין צבאי, יעדיפו לעשות זאת בגיל 22 במקום 18. בצבא – יחידות מסוג 'שח"ר כחול' מיועדות לבני 22 ומעלה. גיל 22 הוא גם הגיל המינימלי בחוק לשירות אזרחי. בעיה רביעית, 'שנת ההכרעה' נכשלה לחלוטין. אנשים שיצאו לשנת הכרעה, כלומר: לא היו צריכים ללמוד וגם לא גויסו – לא חזרו. מעטים הלכו לצבא או לשירות אזרחי. בעיה חמישית, לא נקבעו אמות־מידה ויעדים כדי לעקוב אחר התקדמות החוק. בפסק דינה של הנשיאה בייניש קיימת, למעשה, הנחיה לתיקון הליקויים בחוק חדש, שמן הסתם, יעבור אף הוא תחת שבט ביקורת של בית המשפט.

כאשר הממשלה תנסח חוק חדש, יהיה עליה להתמודד עם השינויים שדרש בית המשפט. נראה שהנושא הבעייתי ביותר הוא קביעת חובת שירות. כלומר, בניגוד למצב כיום, תלמיד ישיבה יהיה חייב, לכאורה, לעשות שירות מסוג מסוים בשלב כלשהו. בפסק הדין של בית המשפט העליון נכתבו גם דעות אחרות, כגון דעתו של הנשיא דהיום, אשר גרוניס, שחשש שחוק שיכפה גיוס לא ייאכף, ובכך יביא להתבזות

7 בג"צ 6298/07 רסלר נ' כנסת ישראל (טרם פורסם).

מערכות המשפט. דעה אחרת - של השופטים ארבל וריבלין - היא שיש להמשיך עם החוק הקיים, תוך פיקוח של בית המשפט, היות שאינם סבורים כי ביטול החוק יביא לקידום הנושא.

לדעתי, חוק טל לא נכשל. מי שנכשלו הם המדינה, הצבא וכמובן, מנהיגי העדה החרדית. על פי ההתקדמות שחלה בשנים האחרונות, ניתן להעריך כי ייתכן שהדברים היו נראים אחרת, אם כבר בשלב מוקדם יותר הייתה המדינה נוקטת פעולות לקידום שירות צבאי ואזרחי של חרדים. ועדת טל הכירה במגבלות כוחו של החוק לשנות דברים מיסודם, והיעדים שקבעה לעצמה היו בהתאם. לעומת זאת, לבית המשפט העליון יש ציפיות גבוהות מאוד מהחוק, גבוהות בהרבה מאלו של ועדת טל. זהו למעשה הוויכוח המתנהל בין השופט גרוניס לבין השופטים האחרים - באיזו מידה יכול חוק להוביל לשינוי חברתי.

לדעתי, בסוגיה זו חוק לבדו לא יביא לשינוי משמעותי ודרמטי. בעת הזו קיימות הצעות חקיקה רבות מאוד בנושא. המלצתי היא, שמי שעוסק בדברים הללו יהיה בקי במה שכתבה ועדת טל, שהכירה במגבלותיה. חוק יכול להיות נלווה, כמובן, להסכמה חברתית, אם משיגים אותה. הוא יכול להיות נדבך אחד בתוך תהליך שלם וארוך, אך חקיקת החוק לבדה לא תביא לשוויון בנטל. כפי שניסחה זאת ועדת טל: "מוסכם על הכול, כי במצב הקיים אליו הגיע הסדר 'תורתו אומנותו' נדרשת תבונתו של חייט אומן ולא פסקנותו החותכת של אזמל מנתחים. תבונת האומן משמעותה העדפת יצירתו של נתיב שניתן לילך בו, גם אם הוא עקלקל וארוך, על פני נתיב ישר וקצר המוביל אל מבוי סתום".

פרק ג' דעות והצעות

אפרים קם (תמצית הדברים)¹

אין סוגיות רבות בחיינו שיש להן השלכות על מגוון כל כך רחב של תחומים כמו סוגיית גיוס החרדים לצה"ל ושילובם במעגל העבודה. לסוגיה זו השלכות על התחום החברתי, הביטחוני, הכלכלי, הפוליטי-הפנימי, הדתי, המשפטי והמוסרי. היא טעונה ברגשות מאין כמוה, גם מצד הציבור הלא-חרדי אבל גם מצד הציבור החרדי, ועומס רגשות זה מקשה לא מעט את היכולת למצוא הסדר מקובל על הצדדים.

אחד מנגזריה של הסוגיה הוא חוק טל, שעבר בכנסת בשנת 2002. החוק לא נתפס מתחילתו כסיפור הצלחה, משום שמספר תלמידי הישיבות שהתגייסו לצבא נותר נמוך מאוד. לכן כבר בשנת 2006 קבע בג"צ שהחוק לא קידם את השוויון בנטל השירות, ולא עזר לשלב את החרדים בשוק העבודה. בשנת 2007 האריכה הכנסת את החוק בחמש שנים עד 2012, והשנה קבע בג"צ שהחוק אינו חוקתי ופסל אותו. אין מחלוקת על כך שהמלצות ועדת טל לא עלו יפה. השאלה היא, האם היה לו בכלל סיכוי, והאם שני הצדדים היו מוכנים לתת לו סיכוי. מצד אחד, מנהיגי החרדים לא פעלו לקידום החוק, מצד אחר, הצבא לא יצר מספיק מסלולי שירות מיוחדים לחרדים.

לבעיה זו שתי פנים עיקריות – גיוס לצבא ושילוב בעבודה, כדי שהנטל הכלכלי לא ייפול רק על הלא-חרדים. נדמה שהבעיה העיקרית היא הראשונה – בעיית הגיוס לצבא. במדינה שרוויה בעיות ביטחון, רוב עצום של הציבור אינו מוכן לקבל את סירובם של החרדים לשרת. הוא גם דוחה את האמירה "להמית את עצמו באוהלה של תורה". רוב הציבור גם מכיר ומזכיר את דבריו של משה רבנו לשבטים גד וראובן: "האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה?" נראה שאילו היו החרדים מסכימים להחלה כללית של השירות הצבאי עליהם, ייתכן שרוב הציבור היה מסתפק בכך, ומשלים עם היעדרותם של רבים מהגברים החרדים ממעגל העבודה. יש לציין שדוד בן גוריון, שהיה אחראי במידה רבה על ההסדר הבסיסי "תורתו אומנותו", השתכנע

---

1 תמצית הדברים = עיקרי הרצאתו של הדובר כפי שנישאה בכנס של המכון למחקרי ביטחון לאומי, "חוק טל – לאן", 3 במאי 2012.

עם קום המדינה שצריך לעשות מאמץ לשקם את עולם התורה לאחר השואה, שפגעה בו קשות, במחיר של שחרור כמה מאות חרדים משירות צבאי. אבל גם בן גוריון הבין מאוחר יותר שהגולם קם על יוצרו. בספטמבר 1963, 15 שנים מאוחר יותר, כתב בן גוריון למחליפו בתפקיד ראש הממשלה, לוי אשכול: "השתוללות הקנאים עוברת כל גבול ואני מרגיש שאני אחראי לכך במידה ידועה. אני שחררתי בחורי ישיבה משירות צבאי. אמנם עשיתי זאת כשמספרם היה קטן, אבל הם הולכים ומתרבים ובהתפרעותם הם מהווים סכנה לכבוד המדינה. אין אנו יכולים להופיע בעולם כאלבמה או כדרום-אמריקה. אני מציע שכל בחור ישיבה בגיל 18 ומעלה שייתפס בהתקהלות בלתי-חוקית, בזריקת אבנים ובהתפרעות נגד אזרחים ושאר מעשי אלימות, יגויס מייד לצבא וישירת ככל צעיר בישראל – 30 חודש – לא במשרה דתית, אלא כחייל פשוט. בכלל יש אולי לבדוק את כל שאלת בחורי הישיבה, אם הם צריכים להיות פטורים מבחינת חובת הצבא; אבל פורעי חוק ודאי שלא צריכים ליהנות מהפריבילגיה המפוקפקת הזאת." על רקע זה נראה שבדיון על חוק טל ראוי לבחון כמה שאלות. הראשונה, האם בכלל יש אפשרות לגייס חרדים במסגרת גיוס המוני בכפייה, והאם אנחנו מתכוונים למלא את בתי הסוהר באלפי אברכים שיסרבו להתגייס? סביר להניח שהם יסרבו להתגייס. שאלה שנייה, האם התחלת גיוס חרדים לצבא או לשירות הלאומי שמסתמנת בשנים האחרונות היא בבחינת פריצת דרך, שאם נעודד אותה ונגלה סבלנות היא תישא פירות, או שהיא תישאר אפיזודה שולית וחסרת משמעות? שאלה שלישית, האם החלטת בג"צ לפסול את חוק טל היא מוצדקת? שאלה נוספת בהקשר זה היא, האם נכונה הגישה של הבעת כעס, איבה וניכור כלפי החרדים בסוגיה זו? אולי צריך לאמץ גישה שונה, שתעודד ניהול דו-שיח פורה עם הציבור הלא-חרדי. שאלה נוספת שמתעוררת היא, האם צה"ל רוצה בכלל לגייס את כל החרדים על בסיס המוני? אילו היה הדבר מתאפשר, האם צה"ל יכול ליצור את התנאים ההכרחיים לגיוס נרחב יותר של חרדים, כולל טיפול בבעיות כשרות, שמירת שבת, מתן זמן ללימוד תורה, שירות נשים ובעיות נוספות? ושאלה אחרונה, האם קיימת דרך פשרה שתיתן מענה גם לדרישות הרוב המוחלט של החברה הישראלית, וגם לאילוצי הציבור החרדי?

ד"ר אפרים קם, סגן ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי וחוקר בכיר בו.

דוד עברי (תמצית הדברים)

'ועדת עברי' נועדה למצוא פתרון לאותם פרטים בחברה אשר אינם משרתים בשירות חובה. כלומר, לתת מענה לאוכלוסיות שאינן נושאות בנטל, כמו החרדים, אך גם למיעוטים שונים. לכן, הוועדה עסקה רבות גם באוכלוסייה הערבית. הדבר שונה, כמובן, מחוק טל, שמתייחס רק לאוכלוסייה החרדית. הקו המנחה שלי היה למצוא

מסגרת עבור אותם אנשים שאינם נמצאים בשירות חובה בצבא. מי שאינו משרת חייב לעשות משהו אחר במקום השירות הצבאי.

כמי שמגיע מהשירות הצבאי, סברתי לתומי כי אוכל לגייס ועדה שכעבור כמה חודשים תנסח המלצה לחוק צודק ושוויוני. אולם, ככל שלמדתי את הנושא לעומקו, הבנתי כי הסוגיה מורכבת מאוד ושיניתי את הגישה. רציתי למצוא פתרון אפשרי, לא דווקא צודק, בתוך המציאות הנוכחית המורכבת. זאת ועוד, בתוך ועדה של 17 איש קשה עוד יותר להגיע לקונצנזוס ולפתרון המקובל על כולם. מכאן שהגישה שלי לטווח הקרוב הייתה למצוא פתרון ישים, שיוביל לכך שבטווח הרחוק ניתן יהיה להגיע לפתרון שוויוני. כלומר, לייצר בהדרגתיות תהליך שיביא לשינוי תפיסתי וחברתי, כך שנגיע בעוד שלוש-ארבעים שנה למצב של שוויון מבחינת גיוס החובה.

הסיכום שנכתב ואושר על ידי חברי הוועדה לא הכריע בשאלה, האם להגיע למצב של חובת שירות, אלא הותיר אופציה זו פתוחה, גם לגבי השירות האזרחי והלאומי. בטווח הקרוב הוא נועד להפוך את השירות לאטרקטיבי, כך שכולם יקבלו אותו. הזכויות כמו חייל בשירות עורפי. מי שמשרת שנה אחת יקבל זכויות של שנה אחת. כך גם חוק טל. מדובר בחוק שהיה רכיב ביניים שמאפשר לנו לחולל שינוי תפיסתי באוכלוסיות שאינן מתגייסות, כך שבטווח הרחוק יהיה חוק שוויוני. על כן חוק טל הוא חוק חכם מאוד, ומסייע לשילובם של החרדים בחברה. כתוצאה מכך יש להביא לשינוי בשלבים, עד למצב של שוויון, מאחר שבנקודת הזמן הנוכחית לא ניתן לחוקק חוק שוויוני לכולם.

נוסף לכך, יש צורך לסייע במימושו של חוק טל. המכשלה העיקרית של החוק הייתה בשלב המימוש שלו. חוק טל קבע שירות אזרחי, אך לא הגדיר במדויק מהו שירות אזרחי ועל מי הוא חל. לכן, בחמש השנים הראשונות לא נעשה דבר. בוועדת עברי הצעתי שיחד עם השירות האזרחי-לאומי, נעזר לטפל במימוש חוק טל.

שילוב החרדים בחברה בכלל ובשירות לאומי או בצבא בפרט הוא נושא מרכזי נוסף. בתור חילונים אנחנו נוטים לראות רק בחרדים הקיצוניים מבית-שמש את מייצגי העדה החרדית. המגמה באוכלוסייה החרדית דווקא שונה בתכלית מזו המצטיירת בבית-שמש. הרוב באוכלוסייה החרדית הם ציונים שמחפשים פתרון חברתי-כלכלי של שילוב בחברה. פוטנציאל שילוב החרדים בחברה והתרומה הצפויה למדינה מחייבים את החילונים לגלות פתיחות ולעזור להם להשתלב. לצערי, איננו עושים די בניצול הפוטנציאל האדיר הטמון באוכלוסייה החרדית. במקומות רבים ניתן למצוא נטייה של שנאה לחרדים וחוסר-רצון לקבל אותם לעבודה. אין זה נכון להכליל ולטעון שהחרדים אינם מעוניינים לשרת. האמת היא שאנחנו, החילונים, איננו פועלים מספיק ליצירת סביבה מתאימה שבה הם יוכלו להשתלב. עלינו להכריח מקומות כמו רשות שמורות

הטבע, המשטרה ושב"ס לקבל את החרדים ולהכין להם את מקומות העבודה. אלה מסלולים אידאליים לחרדים, אך הפתיחות של הצד החילוני הכרחית לשילובם. אני סבור שחוק טל הוא נכון, אם ישופר לכיוון של מימוש החוק. ועדת עברי הכינה חוק למימוש השירות האזרחי-לאומי, כלומר, חוק שנותן את הכלים למימוש חוק טל, למעט הנושא של שילוב הערבים במסגרות אלה. בחוק נכתב כי כל מי שאינו משרת בצבא, עליו לשרת בשירות האזרחי-לאומי. האוצר עלול להיות המתנגד העיקרי לכך, משום שהתשלום עבור כל משרת של חרדי צפוי להיות גבוה יותר. קושי נוסף במימוש חוק טל בא לידי ביטוי במגייסי החרדים. לא היה לנו ולו מגייס אחד לחרדים. ביקשנו שישה מגייסים והמשימה הושלמה רק לאחר כשנה. לא מכבר אושרו תקנים נוספים, וייתכן שבקרוב יתקבלו עוד מגייסים. עד כה התבצע הגיוס בשיטת 'חבר מביא חבר'. לסיכום, ניתן לשפר את חוק טל ולהפיק ממנו הרבה יותר ממה שהושג בפועל. אך כל זאת לא יתאפשר אם החילונים ככלל יתנגדו לחוק. עלינו לעשות זאת בפתיחות וברצון, כדי לממש את הפוטנציאל של החרדים. לדעתי, טמון בהם פוטנציאל אדיר ליהדות נהדרת.

האלוף (מיל.) דוד עברי, עמד בראש 'ועדת עברי', שמונתה לבחון את הדרכים ליישום חוק טל

יהודה בן מאיר (תמצית הדברים)

עלינו להגיע בסופו של דבר לשירות צבאי לכול, לרבות חרדים. אולם, כאשר מתמודדים עם בעיה סבוכה ומורכבת, חשוב להבין לעומק מה היא בעצם הבעיה. אני סבור שקיימת אי-הבנה ביחס לשאלה, מה בעצם עומד ביסוד ההתנגדות של החרדים. יש כאן תופעה ייחודית שצריך להבינה היטב כדי שנדע כיצד להתמודד עימה. הטענה של הציבור החרדי נגד השירות גורסת כי התורה היא סוד הקיום של עם ישראל, ומשום כך "כל בחור וטוב לנשק", כל בחור וטוב לתורה. מנקודת מבטם יש לאפשר למידת תורה לכל מי שחפץ בכך, "תורתם אומנותם", כמאמר הפסוק: "והגית בו יומם ולילה". לכן, מבחינתם לא צריכות להיות מכסות, כי יש לאפשר לכל מי שחשקה נפשו בתורה לא לשרת ולא לעבוד, אלא לשבת כל היום וכל הלילה בשיבה. אישית, אני חושב שהם אינם מבינים נכונה את הפסוק הזה. אין כוונתנו להגות בתורה כל היום וכל הלילה, אלא גם ביום וגם בלילה.

אני סבור כי המנהיגות הרצינית של החרדים אינה מתכוונת לכך שכל מי שנפשו חפצה בתורה לא ישרת ולא יעבוד. הרי לא נוכל להתקיים אם כולנו נהיה חרדים, וכולם ירצו ללמוד תורה באופן אמיתי. מאז שניתנה תורה למשה בהר סיני לא היה בשום קהילה יהודית מצב שבו כל חברי הקהילה ישבו ולמדו תורה, ולא עבדו. בקהילות השונות למדו תורה במקביל לעבודה, ובמקביל ללימודים כלליים. לכן גם ההתנגדות של החרדים ללימודים כלליים ולימודי ליבה אינה מוצדקת. כיום הם מחזיקים בדעה

כי לימודים כלליים נוגדים את השקפת עולמה של היהדות, למרות שההיפך הוא הנכון. הסיפור הידוע על הגאון מווילנה, שהוא אולי המייצג הנכון ביותר של חרדיות במובן של הדתיות השורשית, ממחיש זאת היטב. הגאון ביקש מתלמיד שלו לתרגם ספר גיאומטריה לעברית. התלמיד אמר שאם כך, זה יבוא על חשבון לימוד התורה. הגאון מווילנה השיב כי מי שחסרה לו יד בחוכמה הכללית, חסרות לו שבע ידות בחוכמת התורה. מסיפור זה ניתן להבין את ההיפך ממה שהחרדים בימינו קבעו ביחס ללימודים הכלליים. ביהדות אפשר ללמוד לימודים כלליים, אפשר לעבוד ולהתפרנס, וכמובן, אפשר לשרת בצבא.

היהדות החרדית רואה את עצמה קודם כל כממשיכת השושלת הנצחית של העם היהודי, שאותה הם מייצגים. בעם היהודי תמיד הייתה קבוצה קטנה שממנה, למעשה, המשיך העם היהודי להתקיים. כלומר, העם לא המשיך על כל רבדיו, אלא רק קבוצה קטנה ששמרה על הגחלת. כך למשל, אחרי חורבן בית המקדש הראשון העם היהודי התבולל ברובו, אך נשארה קבוצה קטנה, שאינה משקפת את העם היהודי בכללותו, וממנה נמשך קיומו של העם היהודי. אותו הדבר קרה לאחר חורבן בית שני ובגלויות האחרות בהיסטוריה. מבחינת החרדים, הם שומרים על הגחלת של "כנסת ישראל" מאז מעמד הר סיני ועד היום. הפילוסופיה של הציבור החרדי אומרת כי הם שומרי הגחלת, שומרי החומות של היהדות. על כן, אם הציבור החרדי לא יוכל לשמור על עצמו, תהא זו בעצם סכנה לכל העם היהודי. כך גם רואים החרדים את חוק טל כחוק שעשוי לסכן את החברה החרדית. מכאן ניתן להבין מדוע ח"כ משה גפני רואה בחוק טל את הנושא החשוב ביותר לעתידו של העם היהודי.

מכאן עולה השאלה, כיצד יגנו החרדים על החברה שלהם? האם באי-גיוסם לצה"ל נשמרת החברה שלהם? למעשה במאתיים השנים האחרונות קיימות בעולם היהודי שתי גישות שונות בדבר דרך שימור החברה: הגישה החרדית מול הגישה הציונית-דתית. החרדים מאמינים כי הדרך היחידה להגן על הציבור שלהם, ובמיוחד על הנוער, לנוכח הפגעים, הסכנות והפיתויים של החברה היא רק דרך הסתגרות. כפי שמנחם פרידמן, אחד המומחים הגדולים לעולם החרדי, כותב: לפני מאתיים או שלוש מאות שנה כל היהודים היו חרדים או דתיים, כלומר, מחויבים להלכה, אך כשהחלה תקופת ההשכלה, הישיבות התרוקנו. עניין זה בא לידי ביטוי בשיר "המתמיד" של חיים נחמן ביאליק. המתמיד הוא בחור הישיבה שלומד כל היום. ביאליק למד ביישיבת וולוז'ין, אך העולם שמחוץ לישיבה תפס אותו, ההשכלה משכה אותו, ולמרות שהוא נשאר תמיד קשור למסורת, אורח החיים שלו כבר לא היה חרדי. כתוצאה מכך, הציבור החרדי כיום אומר כי הדרך היחידה לשמור על הגחלת היא דרך ההסתגרות: לא טלוויזיה, לא תיאטרון ולא קולנוע, כי אחרת ניפול בהמונינו ולא נוכל לשמור על עצמנו. כפי שאמר חבר הכנסת משה גפני, זה עתידו של העם היהודי, כי אנחנו הגחלת של העם היהודי.

אל מול ההשקפה החרדית ניצבת הגישה של הציונות הדתית. ההבדל בינה לבין הגישה חרדית אינו מסתכם בכך שהציוני הדתי אומר תפילה לשלום המדינה וחוגג את יום העצמאות, והחרדי אינו נוהג כך. הוויכוח עמוק הרבה יותר. הוא החל עם שמשון רפאל הירש, שדיבר לפני כ-130 שנה על תורה ודרך ארץ. אני סבור שהציבור החרדי אינו יכול לקבל את התזה של הציונות הדתית בדבר שימור אורח החיים הדתי, במקביל לנטילת חלק בעולם המודרני. כלומר, בציונות הדתית יש שילוב של המודרנה וההשכלה עם אורח החיים המסורתי הדתי. זאת בניגוד לחרדים, הגורסים ששמירה על אורח החיים הדתי מחייבת הסתגרות.

המשפט מהגמרא "חדש אסור מן התורה" אינו מוכר בקרב הציבור הרחב, אך הוא מבטא היטב את הלך-הרוח החרדי. "חדש אסור מן התורה" זו התבואה, חיטה שגדלה עד שמביאים את העומר, יום לאחר חג הפסח. הבאת העומר מתירה את החדש, את התבואה החדשה. עד שמביאים את העומר חל איסור לאכול מאותה תבואה חדשה. משפט זה הפך לסיסמה של הציבור החרדי. הווה אומר, לא רק תבואה חדשה, אלא כל תופעה חדשה. זה מסביר את התרעומת כלפי האינטרנט, שבעיני החרדים מפתה את הנוער ועושה בהם שמות, ולכן יש להסתגר מפניו.

כאשר דנים בסוגיית גיוס החרדים, אפשר למצוא קווי דמיון בין "חדש אסור מן התורה" לבין חוסר הרצון שלהם להתגייס. לחרדים קשה לשלוח את ילדיהם לצבא, כי זוהי פריצת המסגרת הדתית-הלכתית המוכרת. אי-אפשר לבקש להוציא את החרדים מהמסגרת למשך שלוש שנים, בתואנה כי אחרי השירות הם יוכלו לחזור לאורח חייהם הקודם. במקרה כזה הם יעדיפו ללכת לבית הסוהר – דבר שמבחינת החברה הישראלית הוא המצב הגרוע ביותר. אם רוצים להביא למצב שהציבור החרדי יתגייס, הדבר יחייב מסגרות מיוחדות בצה"ל, כדי שהם יוכלו לשמור בהן על אורח חייהם. מובן שבלתי-אפשרי שבמהלך השירות יהיו מסגרות סגורות לחלוטין כמו בבני-ברק, אך ניתן לאפשר להם לשמור על מסגרות מסוימות. חייבים ללכת לקראתם וליצור מסגרות שיאפשרו להם לשמור על אורח חייהם, כדי שהם יוכלו להתגייס. החשש הגדול ביותר שלהם הוא ניתוק מהמסגרת הדתית. אפשר להתגבר על חשש זה על ידי יצירת מסגרות מתאימות לחרדים בצבא.

ד"ר יהודה בן מאיר, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

אלעזר שטרן (תמצית הדברים)

אין ספק כי החרדים הם חלק מגורלנו, ואנחנו מוכרחים לשלב אותם בחברה. אולם, הפתרונות הנוכחיים לסוגיית גיוס החרדים אינם שוויוניים. חוק טל אינו שוויוני, וכך גם השירות הלאומי. הפתרון שהצעתי לסוגיית החרדים נובע מהבנת המציאות ומהעדר פתרון אחר, והוא – להעניק להם עשר שנים על מנת לבחור מה הם רוצים

לעשות. להערכתי, פתרון זה יוביל בתוך שלוש שנים לעזיבת הישיבות על ידי כ-50% מבני הישיבות, משום שכיום צה"ל הוא המשמש שוטר. כשהעליתי רעיון זה, הראשונים שהגיבו היו ראש ועד הישיבות בארץ-ישראל, הרב טננבוים, וח"כים חרדים, שהתנגדו לכך בכל תוקף. הם מודעים לעזיבה הצפויה את הישיבות כתוצאה מהצעה זו. מבחינת החברה הישראלית, ההשלכה הכלכלית של עזיבה זו ברורה: הדבר יוסיף 1.5 מיליארד ש"ח בשנה לקופת המדינה, כפועל יוצא של הקיצוצים בתשלום הקצבאות, אך גם של התרומה לתל"ג, ויוביל להעלאת רמת החיים. אני מציע את הפתרון הזה בלב כואב, אך איני מכיר פתרון טוב ממנו.

החברה הישראלית חייבת להתעשת ולהבין שמוכרחים לעשות מעשה בסוגיית החרדים. המציאות בעולם החרדי יוצרת עוני, ועוני יוצר קצנה. לא משנה אם מדובר בהקצנה דתית או בהקצנה מדינית, התהליך הזה לא טוב לחברה הישראלית. כמו כן, תהליך נוסף שמתרחש אצל החרדים ואינו בריא לחברה הישראלית הוא התפתחות תרבות השקר. קשה להגביל את הצעיר לכותלי לשכת הגיוס ולהורות לו לשקר רק שם. מי שמלמד את בנו לשקר בלשכת הגיוס, לא צריך להרים גבה כאשר הוא משקר מאוחר יותר את אביו ואת רבו. שילוב של עוני עם תרבות השקר מוביל גם לעבודה "בשחור", מבלי לשלם מסים. רבים מקרב החרדים עובדים כך בלית-ברירה. הם רוצים לעבוד ולצאת ממעגל העוני, אך אינם יכולים להצהיר על עבודתם כי הם צריכים להיות או בצבא או בישיבה. מובן שזה יוצר מצב שבו הם אינם משלמים מס הכנסה, וחייבים למנוע את התופעות האלה.

האינטגרציה של החרדים בחברה היא הכרחית, הן בגיוס לצבא והן בתעסוקה. ספק אם בנקודת הזמן הנוכחית מדינת ישראל מעוניינת לפתוח תקנים רבים כל כך לחרדים, או בנויה לכך. למרות זאת, לדעתי, צה"ל יכול וצריך להקים יותר גדודי חרדים, כדי לאפשר קרקע פורייה לגיוסם. אני מוכן שיקימו עבורם יחידות שלא יהיה בהן 'קול באישה' ועם מזון כשר למהדרין. מבחינת מקומות התעסוקה, חשוב שהחרדים ייצאו לעבוד, ישתלבו בחברה הלא-חרדית ויגלו שהשד אינו נורא כל כך, ושבתקומות העבודה ייתנו עדיפות למשוחררי צבא. שילובם בצבא ובתעסוקה יוביל לעלייה ברמת החיים, ואז קשה יהיה להוריד אותה. הדבר יוביל לכך שבעוד כמה שנים נוכל באמת לדון על 400 או 4000 עילויים שיישארו בישיבות, ולא במספרים גדולים יותר. אני חושב שיצטרכו להיות עילויים כאלה בישיבות כיוון שזה חשוב ואף ריאלי, אך מובן שלא בסדרי הגודל הקיימים כיום, המובילים לחברה שמושתתת על שקר.

האם אלפיים אנשים שמשרתים בשירות לאומי יכולים לסמל סוג של שוויון בנטל? חד-משמעית, זה אינו שוויון בנטל. אדם שמשרת שנה אחת בשירות לאומי עובד שמונה שעות ביום בכל שבוע. אם הוא משרת שנתיים, הוא מחויב לארבע שעות ביום, מה גם שבפרק זמן זה ממציאים להם משימות. זה אינו שוויון בנטל. אך למרות זאת, אני

תומך בהשתלבות חרדים בשירות האזרחי-לאומי, כי זוהי התפתחות בכיוון החיובי. העיקר הוא שישתלבו תחילה במערכות הללו ויכירו אותן. אני סבור כי פריצת הדרכים לתוך החברה החרדית היא קריטית, מפני שהיא מאפשרת תנועה דו-כיוונית. הלוואי והיה פתרון שיוביל לגיוס המהיר כבר מחר בבוקר, אך המציאות אינה מאפשרת פתרון בזק מן הסוג הזה. כתוצאה מכך אנו נותרים עם מספר מצומצם של פתרונות בנייה-השגה. לדעתי, הפתרון שהצעתי הוא פתרון אפשרי, שהשלכות ארוכות הטווח שלו הכרחיות עבור החברה הישראלית.

האלוף (מיל.) אלעזר שטרן, לשעבר ראש אכ"א, צה"ל

אביחי רונצקי (תמצית הדברים)

לדעתי, אין רצון אמיתי בגיוס המוני של חרדים לצבא. אני סבור גם שיש קושי לבצע מהלך בסדר גודל כזה, שבהכרח יוביל לשינוי בהתנהגות הצבא. הריבוי של דתיים, על אחת כמה וכמה חרדים, יוביל לשינוי דפוסי ההתנהגות בצה"ל, השיח ישתנה וגם ההתנהגות. ברגע שיהיו יותר דתיים וחרדים בצבא, צה"ל יתנהג באופן שונה ממה שמוכר לנו כיום. כבר עתה אנו יכולים לראות את השינוי שצה"ל עובר, כאשר בשכבה הפיקודית שלו יש לא מעט מפקדים דתיים, וחלקים גדולים ביחידות הקרביות המתנגדים לשירת נשים. הדבר מכונה "ההדתה בצבא". הכוונה היא שקיימת מידה של הקצנה או החמרה בדפוסי ההתנהגות של הדתיים בצבא, וכל זה מתגבר ככל שמספרם הולך וגדל. אם רוצים שחרדים ישרתו בצבא חייבים להיות מודעים למחיר ולהשלכות על הצבא. אנסה להדגים את הבעייתיות דרך מספר סוגיות שעלולות לעורר מחלוקת כאשר החרדים יתפסו מקום מרכזי יותר בצבא.

נושא שירת הנשים צבר כותרות בחודשים האחרונים. זה החל בגדוד גפן של בה"ד 1, כאשר תשעה צוערים מתוך 220 יצאו מהאולם במחאה על שירת הנשים בטקס שהתקיים שם. רק תשעה יצאו, אך יש לזכור ש-91 מתוך 220 החיילים היו דתיים. אלה שלא יצאו חשו לא בנוח, וישבו כשראשיהם מורכנים. 91 מתוך 220 מהווים יותר מ-40%, אך מה יקרה כאשר הם יהיו 60% או 70% מהגדודים? האם צה"ל יכול לחייב את רוב היחידה להישאר בטקסים כאלה?

בהמשך לנקודה זו, ריבוי חרדים ודתיים בצה"ל עשוי להשפיע גם על כל מערך ההדרכה. חלק גדול מאותו מערך מבוסס על חיילות. אני מניח כי חרדים ודתיים-לאומיים לא יהיו מוכנים שבנות ידריכו אותם. כך גם עניין ההכשרות בצה"ל. חיילים רבים עוברים הכשרות מקצועיות בבסיסי ההדרכה בצה"ל, וכבר כיום אנו עדים לבקשות התאמה של תנאי המקום לחיילים החרדים והדתיים-לאומיים. הם אינם מסכימים שיהיו שם חיילות, לא כפקידות ומובן שלא בתפקידי הדרכה. כמו כן, הם דורשים שיהיו שלוש שעות לימוד תורה מסודרות מדי יום. אין קושי להיענות לכל הדרישות

הללו בתוך גודו סגור, אך כאשר צריך לבצע שינוי מקיף בחלק גדול מבסיסי ההדרכה, הסוגיה נעשית מורכבת הרבה יותר. צה"ל ייאלץ לחשוב על פתרונות יצירתיים, כמו הבאת צוותי הכשרה והדרכה לתוך הגדודים, אך אין ספק שהמשימות הללו נעשות מורכבות יותר משנה לשנה.

בהקשר של הנשים, אפשר גם לדון בבעיות שעלולות להיווצר בתעסוקה המבצעית. מי ששירת בצה"ל מודע לכך שחיילות מאיישות חלק גדול מחמ"לי המודיעין. הדבר עלול להפריע לחיילים חרדים רבים, כך שייוצר מצב שבמוצב אחד יוכלו נשים לשרת, ובמוצב אחר לא יוכלו.

סוגיית סירוב הפקודה – קיים חשש שסוגיה זו תהיה משמעותית יותר בשנים הבאות. כיום זוהי סוגיה בזעיר אנפין, אך ברגע שהיחידות יהיו מלאות בחרדים ששומעים לרבנים, היא תהפוך לסוגיה בעייתית מאוד. עשרת אלפים חרדים יכולים למלא שלוש חטיבות. אם יפזרו אותם ביחידות הצבא נקבל חצאי יחידות שבנויות על חרדים, שבהינתן פקודה של המפקדים, אם הרבנים יגידו אחרת – ייאלצו להחליט למי הם מציינים, למפקד או לרב.

סוגיית הכשרות קרובה ללבי, מאחר שהייתי אחראי גם על הכשרות בצה"ל. לחרדים יש מגוון רב מאוד של כשרויות, והם אינם סומכים על הכשרות הרגילה של הרבנות. לצבא זהו עול לא פשוט. הוא מתקשר גם לסוגיה של בסיסי ההדרכה. אם מצליחים לפתור את בעיית הכשרות בגדוד, יש לדאוג לכך שגם בבסיסי ההדרכה שאליהם יגיעו החרדים תהיה כשרות שתענה על דרישותיהם.

אסיים בסיפור שממחיש את התמורות שחלו באחרונה. לפני כשנה וחצי השתתפתי בטקס כניסה לתפקיד של מג"ד באחת החטיבות. מדובר בבחור שלמד בישיבה שאני עומד בראשה. בדברי הפתיחה שלו בטקס נכלל קטע מפרשת "כי תבוא" הפותחת את "מקרא ביכורים". הוא הקריא כחמישה פסוקים, דיבר על הטובה שהקדוש-ברוך-הוא עושה לעם ישראל, ובאופן אישי לו ולמשפחתו. בעודי יושב בטקס הבחנתי ברחשים בקהל, וכסאות החלו לנוע באי-נחת. אנשים לא הבינו מה קורה, ותהו האם מדובר בשיעור בתורה. יש לציין שאותו מג"ד אינו יחידי. יש עוד רבים כמוהו שמטפסים בסולם הפיקוד, ולמעשה יוצרים צבא אחר לישראל. אם אנו רוצים שהחרדים ישרתו בצבא, יש להכיר בעובדה שהצבא עומד להשתנות, כי את החרדים ואת הדתיים-הלאומיים איש אינו יכול לשנות. מי שרוצה שיישאו בנטל הביטחוני, ייאלץ לקבל אותם כמות שהם. הסוגיות שהוצגו כאן בקצרה הן רק חלק קטן מהסוגיות שמצריכות פתרונות, אם צה"ל יגייס עשרות אלפי חרדים. הצגתי כאן מציאות של הציבור החרדי וגם של חלק מהציבור הדתי-לאומי. לציבור החרדי יהיו בעיות עם המבנה הקיים בצה"ל, והוא לא יהסס "לעלות על הבריקדות". מבחינתם, אם רוצים לקבל אותם, יהיה זה רק כפי שהם מבינים; ומי שייאלץ להשתנות הוא צה"ל עצמו, ולא החרדים. הם לא

יסכימו להתאים את עצמם לצה"ל, אלא צה"ל יאלץ להתאים את עצמו לחרדים. מכאן אני מסיק שבפועל, כלומר לא בבג"צ או בכותרות העיתונים, יש קושי אמיתי בשירות חרדים בצה"ל.

תא"ל (מיל.) הרב אביחי רונצקי, לשעבר הרב הצבאי הראשי, צה"ל

רות גביזון: חרדים תחילה

הארץ, 30 במאי 2012

הצירוף של הלחץ הפוליטי ושל החלטת בית המשפט, שחייבו שינוי בהסדרים של חוק טל, הביא, כרגיל, להקמת ועדה. כבר הבטיחו לנו שהתוצר של עבודתה יהיה חוק שיעסוק בקידום השוויון בנשיאה בנטל, בכל הנוגע לחרדים ולערבים. הכרזות כאלה מפחידות אותי. הן נראות לי מטעות, מסוכנות ויוצרות ציפיות שווא. הן מסוכנות משום שהחברה הישראלית אינה יכולה להרשות לעצמה כישלון של ועדה כוועדת פלסנר. חשוב לזכור: עקרון חובת השירות לכל תושבי המדינה בלי הבדל דת, מין ואורח חיים כבר קבוע בחוק שירות הביטחון. לא זה תפקידה של הוועדה. האתגר הדחוף והמידי שלה הוא שינוי המציאות שבה למרות עיקרון זה, ולמרות חוק טל, ולמרות כמה התפתחויות חיוביות בשנים האחרונות, תרומתם של גברים חרדים לחברה הישראלית בשירות ובעבודה נותרה מוגבלת ביותר. חוק מהסוג שמבטיחים לנו לא יביא לשינוי המיוחל.

ראשית, אסור לנסות להסדיר באחת את כל היבטי סוגיית השוויון בנשיאה בנטל. ראוי להתרכז בשירות החרדים; לא במקרה, המאבק הפוליטי והחלטות בית המשפט מתרכזים בקבוצה זו. שאלת שירות המגזר הערבי מעוררת בעיות רבות, שונות מאוד מאלה של שירות חרדים. ניסיון להתמודד בלוח זמנים לחוץ עם עניין רגיש וטעון כל כך באמצעות הטלת חובת גיוס יביא רק לעימות חזיתי. הוא עלול להביא גם לחיסול ההתקדמות האטית והמרשימה, גם אם לא מספקת, שנעשתה בשנים האחרונות בנוגע לשירות אזרחי-לאומי לבני המגזר הערבי, ובעיקר לבנותיו.

עיסוק בנושאים סבוכים אלה יסיט את חברי הוועדה מעיקר תפקידם – פתרון בעיית שירות תלמידי הישיבות. חוק טל הציע פשרות מרחיקות לכת בנושא, כדי ליצור שינוי חברתי במגזר החרדי. החוק כשל משום שבעשר שנות הפעלתו הוא לא הצליח לייצר שינוי חברתי בהיקף ובקצב הנדרשים. הוא נכשל לא רק משום שאפשר לאברך חופש בחירה מלא בכל שלב, אלא גם ובעיקר עקב גרירת הרגליים של הממשלה בשנותיו הראשונות. הגורמים הממשלתיים הרלוונטיים, ובעיקר האוצר וצה"ל, לא עשו די, אפילו בשנים האחרונות, כדי להביא לשירות נרחב של בחורי ישיבות במסגרת החוק. הם לא עשו די להכנת התשתיות הדרושות לקליטת מספרים גדולים של משרתים חרדים. הם לא ניסו כמעט לפתח כלים לבחינת אמינות הצהרותיהם של תלמידי הישיבות

והאברכים בדבר לימודיהם. הם הזניחו את הכלי של שינוי מבנה התמריצים הכלכליים והחברתיים למי שמשרת ולמי שלומד. ניתנו תמריצים משמעותיים למשרתים, אבל ההטבות הגדולות ללומדים כמעט שלא נפגעו. כתוצאה מכך, עדיין לא משתלם להם לצאת לשירות ולשלם מחיר חברתי לא פשוט.

מבחנו של ההסדר החדש יהיה בהצלחתו להתגבר על גורמים אלה. שינוי כזה חיוני לא רק כדי לצמצם את תחושת הניצול של המגזרים המשרתים, אלא גם כדי למנוע את המשבר הצפוי במשק ככל שיגדל מספר הגברים החרדים שאינם עובדים, ולבסס את החברה החרדית עצמה על יסודות חברתיים כלכליים ואזרחיים יציבים יותר, על הכנסות של אנשים עובדים ולא על קצבאות. הוא חיוני לא רק בשל הצורך ליצור תחושה של חלוקת נטל הוגנת, אלא גם כדי ליצור התאמה בין הכוח הפוליטי הגדול מאוד של המפלגות החרדיות לבין התרומה החברתית-הכלכלית של האוכלוסייה החרדית בישראל. הוא כלל אינו מנוגד לרצון לעודד גידול ופריחה של לימוד תורה בישראל. הדברים יכולים להתקיים במקביל.

עיקר האתגר של הוועדה ושל הממשלה אינו ברמה של העיקרון, שעליו לא יכולה להיות מחלוקת של ממש. יישומו של ההסדר ייצור שינוי משמעותי ביחסי הכוח במדינה. מדרך הטבע, שינוי כזה ייתקל בהתנגדות של אלה שהוא מאיים עליהם, כלומר, ההנהגה והממסד החרדיים. דווקא מפני שכה חשוב להתגבר על ההתנגדות הזאת, חיוני למנוע את התלקחותם של מאבקים סמליים על שוויון בנטל לעומת ההגנה על התורה הקדושה, תוך כדי התלהמות והסתה. מצד שני, אחרי שיגובשו, יאומצו ויתחילו להתבצע השינויים ההכרחיים – כולל השינויים במערך התמריצים – חיוני להגביל את יכולתן של ממשלות עתידיות לסחור קואליציונית בצעדים אלה ולבטלם, ולבנות מנגנוני אכיפה ומעקב שיבטיחו את קיומם והשלמתם לאורך זמן.

אם הוועדה תתגבר על האתגרים האלה – דיינו.

פרופ' רות גבזון היא הנשיאה המייסדת של מרכז מציל"ה, למחשבה יהודית, ציונית, ליברלית והומניסטית.

גלעד שר

חלוקת הנטל: הצעה מעשית

על-פי חזונו של דוד בן-גוריון, צה"ל הצעיר היה המסגרת השוויונית האולטימטיבית בארץ. בסיום קורס מפקדי מחלקות בנובמבר 1948, אמר בן-גוריון: "...הצבא הוא המסגרת היחידה בארץ שבה נפגשים כשוים עם שווים ובתנאים שווים יוצאי כל הגלויות, כל העדות, כל המעמדות. וכאן יש הזדמנות... לתקן את הפגימה הקשה ורבת-המכשולים בחיינו הלאומיים: את ההתפצלות והמחיצות המרובות." האומנם? החול האוּזל בשעוֹן־החול הפוליטי, הקוצב את הזמן להחלפתו של חוק טל בהסדר קביל ושוויוני, מחייב לבחון מחדש את המתכונת הקיימת לשירות הצבאי. זו אינה

עונה עוד על דרישות הטכנולוגיה וההתמקצעות, וגם לא על התמורות שחלו בחברה הישראלית. נדרש להציע אפשרויות אחרות לבניית הכוח הצבאי, לנושא הגיוס לצבא ולחלוקת הנטל בין כל שכבות העם ומגזריו.

אכן, לא כל אחד יכול וכשיר לשרת בצבא, ולו מטעמים של דת או השתייכות לאומית: ערבים וחרדים אינם משרתים בצבא, למעט במספרים זניחים. רשימה זו לא תעסוק בשאלת גיוסם של ערבים, המשקפת בעיה עמוקה, רחבה ורב-תממדים שתצטרך לבוא על פתרונה. הוספת מסלולי שירות אזרחי-לאומי תאפשר בעתיד גם לציבור הערבי לתרום לכלל הציבור בישראל ולהשתלב בחיי המדינה, תוך כינון חברה שוויונית וצודקת יותר.

עקב שיעור הילודה הגבוה במגזרים שאינם מתגייסים, בעוד פחות משני עשורים ישרתו שירות חובה רק כמחצית מהצעירים בגיל הגיוס. מי שעוקב אחר תהליכים העוברים במשך שנים על החברה הישראלית בהקשר זה, מוזמן לנבא מתי תקום אותה שכבה דקה של לוחמים ותאמר "עד כאן! מרגע זה והלאה – לא רק אנחנו". כחברה חפצת-חיים, המבינה את הקשר בין הכורח להחזיק כוח מגן מגויס וחזק לבין התהליכים החברתיים הנובעים מחלוקת נטל לא-צודקת, עלינו להיערך בעוד מועד למנוע את השבר.

ואמנם, צה"ל ומשרד הביטחון בוחנים זה מספר שנים הצעות לשינויים בהיקף גיוס כוח האדם לצבא: ועדת שפר בשנת 2002, ועדת בן בסט בשנת 2005. מסקנותיהן לא יושמו.

בה-בעת מגיע כיום מספר החרדים הפטורים משירות ליותר מ-60,000, לעומת 400 שנהנו מההסדר "תורתו אמנותו" שיזם בן-גוריון. הסדרים נכונים יותר לזמננו יאפשרו לחברה החרדית להפסיק לנצל מסלולים עוקפי גיוס. הסדרים כאלה יאפשרו לצעירי המגזר החרדי לצעוד במסלול המאפשר שותפות מלאה בחיי החברה הישראלית, מבלי להידרש למסתור של עולם הישיבות, המתאים רק למעטים ולמוכשרים ביותר ביניהם. הצעה זו עוסקת בארגון מחדש, בו-זמני, הן של משך השירות והן של מסלולי השירות. יש בכוחם של השינויים המוצעים כדי להשפיע באופן מבורך הן על הצבא הסדיר והן על שירות המילואים, בהיבט המבצעי, התקציבי והחברתי, וכן להביא לחלוקה צודקת ונכונה יותר של הנטל. מדובר בתוכנית מדורגת אשר תופעל במשך תקופת-מעבר של חמש שנים לפחות. אף כי אינה מבטיחה מיידית שוויון מלא בנשיאה בנטל, היא עשויה להוות צעד גדול בדרך אליו.

א. מסלולי השירות: צה"ל יקים מערך נפרד של אבטחה וביטחון שוטף, שיעסוק באופן בלעדי בפעילות השוטפת לאורך הגבולות, במחסומים ובסיוורים ובאבטחת מחנות ויישובים. כוחות שיאומנו למשימות אלו יאורגנו במסגרות פלוגתיות בלבד,

ללא מפקדות אורגניות וללא מנהלות מסורבלות. לשם ביצוע משימותיהם יהיו הכוחות כפופים למפקדות גזרה, וימשיכו במשימותיהם לאורך שנותיהם בשירות המילואים. המערך הלוחם העיקרי יהיה משוחרר לחלוטין מעיסוק באבטחה ובמשימות בסיסיות של בט"ש. עיקר ייעודו יהיה להתכונן למשימות הלחימה ולהיות כשיר לבצען. הצבא יוכל להפנות חלק משנתון הגיוס למסלולי השירות האזרחי. הקמת המסלול הנוסף תיעשה באופן מדורג, תוך הקמת המסגרות המתאימות הן להכשרת הלוחמים והן ליחידות המילואים.

ב. משך השירות: ישונו גם משכי השירות הסדיר ומאפייניו. לוחמי מסלול האבטחה יגויסו לשנת חובה אחת בלבד, ולאחר מכן ימשיכו לשירות מילואים. לוחמי המסלול הקרבי ישרתו שנת חובה, ואחריה שנתיים נוספות (או יותר) בתנאי קבע, ובשכר שלא יפחת משכר המינימום במשק.

הנה כמה מיתרונות התוכנית: ראשית, רמת הכשירות של המערך הלוחם תעלה. שנית, ההתמקצעות המבצעית והטכנולוגית תשופר לאין-ערוך. שלישית, עומס השירות יתחלק באופן הוגן יותר.

וחשוב מכול: הציבור החרדי שיתגייס לשנת שירות אחת לא ייחשב עוד בעיני החילונים כמשתמט, ואילו תלמידי ישיבות ההסדר יהיו בבחינת מתנדבים ולא "מקבלי הטבות", כפי שטוענים כלפיהם כיום. לוחמי יחידות השדה – לרבות תומכי הלחימה, לוחמי ים ואוויר, יקבלו גמול הוגן על בחירתם במסלול הקרבי המלא. ואילו מי שבחר – או נבחר – לשרת במסלול המקוצר, לא יהיה פטור משירות מילואים שוויוני – שיקול שעומד כיום בפני כל מי שבחר במסלול קרבי או בהתנדבות לפיקוד ולקצונה. הצעה זו גובשה לפני כשנה, תוך דיון ובחינה מול חטיבת תכנון כוח האדם בצה"ל. היא נכתבה במשותף עם רס"ן (מיל.) עמוס צוק ששירת במערך הקרבי. אל"מ (מיל.) גלעד שר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. היה מח"ט וסגן מפקד אוגדה משוריית.

עו"ד גלעד שר, עמית מחקר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

ד"ר ראובן גל

הנחות והמלצות בנושא חלופת 'חוק טל'

א. הנחות עבודה:

1. הרחבת גיוס האוכלוסייה החרדית לצה"ל/לשא"ל (שירות אזרחי-לאומי) חיונית הן לציבור החרדי והן לכלל החברה הישראלית.
2. בתוך הציבור החרדי מתחולל "שינוי עומק" כבר מזה עשור.
3. יישום חוק טל (בחמש השנים האחרונות) – גם אם איננו משביע רצון כמותית – מצביע על הצלחת התהליך.

4. יש לאמץ את 'מודל ההגירה' כמדיניות ממשלתית כלפי החרדים. מה שהצליח עם מיליון עולים מברה"מ-לשעבר – יצליח גם עם 800,000 חרדים.
5. אין אפשרות לכפות על הציבור החרדי שירות צבאי כחובה.
6. שימוש בסנקציות ("מקל") כלפי אוכלוסייה ענייה יעורר ממילא 'אפקט בומרנג'.
7. שימוש בתמריצים ("גזר") יעיל מאוד. גם מניעת תמריצים טובה יותר מהטלת סנקציות.
8. יש מקום להידברות עם המנהיגות החרדית ולהסכמה על גיוסם לצה"ל של אלה הרוצים בכך/לא-מסורים ללימודים.
9. שירות אזרחי-לאומי כחובה אינו אפשרי, בעיקרון, לגבי שום מגזר.

ב. המלצות בתחום השירות הצבאי:

1. הרחבת מסלולי שירות צבאי לבני 81:
  - (א) הגדלת 'נצח יהודה' לממדי חטיבה
  - (ב) הגדלה משמעותית של 'שוחר טוב' – תוכנית להכשרה טכנולוגית קדם-צבאית.
  - (ג) הקמת שני מסלולי 'ישיבה שילובית' – מסגרת משולבת של שירות צבאי עם שהות בפנימייה תורנית-חרדית: ישיבה שילובית **טכנולוגית** וישיבה שילובית **קרבית**.
2. הרחבת מסלולי שירות צבאי לבני 22 ומעלה:
  - (א) הרחבת מסלולי **שח"ר** קיימים – הן בסמכויות/חילות נוספים והן בתפקידים נוספים.
  - (ב) פתיחת **כלל יחידות צה"ל** לקליטת חרדים, תוך יצירת תנאי שירות מתאימים.
  - (ג) '**שלב 3**' – מסלול מקוצר (שלושה חודשים ומעבר למילואים) לבעלי נתונים נמוכים.
3. רפורמות מערכתיות:
  - (א) הקמת **גוף מיוחד** בתוך צה"ל (במסגרת אכ"א), במתכונת של **מפקדת קצין חיל ראשי** (אם כי לא בהיקף גדול) שיהיה אחראי על התיאום, הפיקוח וה'תורה' בכל הנוגע לגיוס ולתנאי שירות של ה**חרדים** בכלל צה"ל. (לפי הרציונל של מפקדת קצינת ח"ן ראשית בעבר).
  - (ב) הקמת **מרכז גיוס אחוז** לצה"ל ולשא"ל. זימון כלל החרדים שהגיעו לגיל 22 למקום מרכזי (בקר"ם/מיטב), לצורך **סדנת הכנה** (Orientation), שתספק מידע לגבי תחומי השירות האפשריים הן בצה"ל והן בשא"ל. כאן גם יקבלו המידע לגבי ה**שוברים** (**ואוצ'רים**) (ראו בהמשך).

ג. המלצות בתחום השירות האזרחי:

1. הארכת משך השירות האזרחי לתקופה של שנה וחצי.
2. הרחבה משמעותית של מסלולי השירות, במיוחד תפקידים בתחומי הבריאות, ביטחון הפנים, התחבורה והסביבה.
3. במהלך תקופת השירות - הרחבת מערכת ההכשרה המקצועית וההכנה לתעסוקה.

ד. המלצות בתחום המדיניות הפיסקאלית (תמריצים):

1. תוכנית 'זבולון ויששכר': יצירת זיקה (כספית) בין מספר המתגייסים מתוך ישיבה גבוהה/כולל לבין התמיכה הממשלתית. השיטה: כל תלמיד ישיבה שיתגייס לצה"ל או לשא"ל - התמיכה שניתנה לו בעבר תועבר חזרה אל הישיבה (במקום להחזירה לקופת המדינה).

2. תוכנית **שוברים (ואוצ'רים) צומחת**:

(א) חרדים שיתגייסו בגיל 18-22 יקבלו בתום השירות 'שובר אישי' מלא (בדומה לפיקדון שמקבלים חיילים משוחררים).

(ב) מנגד, כל חרדי שמגיע לגיל 22 וטרם התגייס, יקבל הודעה על קבלת שובר אישי כזה, שייכנס לתוקפו רק בתום תקופת השירות.

(ג) עיכוב בהתחלת השירות יגרום להקטנת ערך התמיכה המוענקת באמצעות השובר, בהתאם ללוח מסודר שיצוין מפורשות על גבי השובר (למשל, דחייה בשנתיים תעניק 50% מהערך; דחייה בארבע שנים - רק 20%).

(ד) העיקרון - התוכנית מאפשרת ליצור הרגשה של הפסד כלכלי מאי-שירות, מבלי להפעיל סנקציות.

ד"ר ראובן גל, מוסד שמואל נאמן, הטכניון

חיים אמסלם (ש"ס), חבר כנסת

ההסכם המפורט בין ממשלת ישראל בראשותו של דוד בן גוריון עם המנהיגות של העולם החרדי בזמנו, כלומר, עם החזון אי"ש, מהווה את היסוד שעליו מבוסס חוק טל. בבסיס ההסדר הוא עמדה ההבנה שצריך לפטור משירות את אלה ש"ממיתים את עצמם באוהלה של תורה". בפרק האחרון של פרקי אבות, פרק קניין תורה, אפשר למצוא את ההסבר למונח "ממית את עצמו באוהלה של תורה". שם כתוב כי התורה נקנית ב-48 קניינים שונים, לרבות התמדה ושקידה. רק אדם שיש לו את כל הקניינים האלה - התורה הופכת לקניינו. רק אדם בעל רצון עז של התמדה, שהעולם החומרי אינו מעניין אותו, שאין לו דבר אחר בעולם פרט ללימוד תורה, התורה הופכת לקניינו. חז"ל נתנו מדד וקבעו כי אלף נכנסים למקרא ומאה למשנה. עשרה מהנכנסים למשנה נכנסים לתלמוד. מתוך אותם עשרה רק אחד ייצא בהוראה, כלומר מתוך אלף רק אחד

זיכה להפוך את התורה לקניינו. מתוך אותה הבנה ולאור התדלדלות עולם התורה אחרי השואה, החזון אי"ש וכן גוריון הסכימו שמספר מסוים של אנשים יהיו פטורים משירות צבאי. זהו בסיס ההסכמה שפטרה לומדי תורה משירות צבאי. אני מאמין שאילו היינו שומרים באמת את היחס הנכון, ומגבילים את האפשרות של פרצה זו רק לאלה שבאמת לומדים, לא הייתה לנו בעיה. גם הציבור הלא־דתי לא היה מתנגד לכך שרק מי ש"ממית את עצמו באוהלה של תורה" יקבל פטור משירות צבאי. לעומת אותם עילויים, מי שלומד גמרא שעתיים ביום ונוהג להסתובב ברחובות או בהפגנות, אינו זכאי למקומו בישיבה. כל אלה שלא מתמידים צריכים לשאת בנטל באופן שווה, ברוח דבריו של משה רבנו, "האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה?" זוהי אמירה קשה מאוד, משום שהנשיאה המשותפת בנטל היא אחת מאושיות אהבת האדם.

כאשר דנים בהסדר "תורתו אומנותו", יש טעות בעצם ההגדרה. בספרי ההלכה כותבים גדולי הראשונים כי גם מי שעובד לפרנסתו ואינו חי על מלגות, ואת רוב זמנו מעביר בלימוד תורה, נחשב אף הוא "תורתו אומנותו". חוסר ההבנה של "תורתו אומנותו" מוביל אותנו למצב שבו חלק גדול מבני־הישיבה אכן נמצאים שם, אך אינם "ממיתים את עצמם באוהלי תורה". לעתים הם נמצאים שם בעל־כורחם ושלא בטובתם. הם גם יודעים שזה לא מתאים להם והם אינם זכאים לכך. מעטים בלבד, יחידי סגולה ממש, מסוגלים לשבת על סוגיה שעות רבות ביום. מדובר במאמץ אינטלקטואלי כבד שמעטים יכולים לעמוד בו. מי שבאמת ראוי לכך, מי שהוא עילוי, ראוי למלגה מכובדת הרבה יותר מאשר 830 שקל ממדינת ישראל.

האומנם צה"ל אינו ערוך לקבל את כל החרדים לשורותיו? הענקת פטור לעשרות אלפים מבלי לדון בסוגיה אינה הפתרון. יש "להעביר את הכדור" לצה"ל, שיחליט ביחס למהות צרכיו ולמספר המגויסים. אני שמח על כך שחוק טל חלף מן העולם, ועכשיו הזמן להציע את החלופות לאותו חוק מעורר מחלוקת. אני הצעתי להקים ועדה מטעם הכנסת, ועדה עם ניקיון כפיים שיהיו בה רבנים, חרדים, חרדים־ציונים ושופטים בדימוס. אלה יוכלו לקבוע פרמטרים לבדיקה, לרבות התמדה בתורה. ראוי להגדיר פרמטרים מתאימים לנבחנים, כדי שרק המעטים שבאמת זכאים לכך יהיו פטורים משירות.

בסופו של דבר, הפתרון לסוגיה יהיה פוליטי. שירות לכול מסמל צדק חברתי. "תורתו אומנותו" למי שראוי, אך כל היתר ייתנו את חלקם בנטל. כל מי שאינו לומד באמת ייתן את חלקו. גם אם הדבר קשה וצה"ל עדיין אינו ערוך למצוא את המסגרת המתאימה לכל חרדי, ניתן יהיה למצוא פתרונות. אבל הגישה של התחפרות, א־ירצון, לשתף פעולה ולמצוא מענה לסוגיה אינה הפתרון. לא בדרך של כפייה נשיג פתרון, אלא בדרך מקרבת. הגישה המתאימה היא גישה מאחדת, שלפיה כולנו חפצים שיהיו

לומדי תורה, אך כל היתר ייתנו את חלקם. לציבור החרדי אני אומר: לא כך הנחילו לנו אבותינו את היחס לארץ-ישראל. הטעו אתכם, גזרו עליכם גזירת עוני. אנא מכס, מי שיש לו בן עילוי, מי שיש לו בן מתמיד, שייתן אותו לתורה כפי שהיה בכל הדורות. כל היתר יעבדו. כל היתר חייבים לשאת בנטל של צבא, עבודה ושירות לאומה.

זאב אלקין (ליכוד) חבר כנסת

בעיית חוק טל, שהפכה בוערת כל כך בחודשים האחרונים, לא הייתה סוגיה משמעותית במשא-זומתן הקואליציוני עם הקמת הממשלה לאחר הבחירות. הנושא עלה על ידי צד אחד בלבד – החרדים בראשות מפלגת 'יהדות התורה' – אשר בעת בניית הקואליציה, לפני שלוש שנים וחצי, טענו כי סוגיית הארכת חוק טל תובא להכרעה בכהונת הקואליציה הנוכחית, ועל כן דרשו הבהרות. מאחר שבישראל בונים קואליציות בדרך כלל לשלוש שנים בלבד, לא התרגשנו יתר על המידה מהארכת תוקפו של החוק, ואמרנו כי קשה להתחייב על משהו שספק אם יתרחש בקדנציה הנוכחית. החרדים התעקשו, היה ויכוח קצר ולבסוף הושגה הפשרה שייכתב משפט סתמי, שהמעמד של "תורתו אומנותו" יישמר. המשמעות המעשית הינה המשכו האוטומטי של חוק טל. בראייה לאחור, אם הנושא הזה כל כך בוער כיום, לא ברור כיצד אמירה כל כך פשוטה על שימור הסטטוס קוו עברה בשקט ואושרה ללא קושי על ידי כל חברות הקואליציה. היו אז נושאים בוערים ודרמטיים הרבה יותר בסוגיות דת ומדינה, כמו נושא הגיור ונושא ברית הזוגיות. אם נחזור אחורה עד להארכה הקודמת של החוק בשנת 2007, נגלה שגם אז לא היה ויכוח סוער ודרמטי בדבר הארכת החוק. הקואליציה אישרה זאת ברוב בכנסת, היו מעט התנגדויות של האופוזיציה – הליכוד, אך שום אירוע דרמטי בעוצמתו לא התרחש.

מהרטרופסקטיבה הזו ניתן להסיק שהכול מצוי בשדה הפוליטי. כלומר, האפשרות הראשונה היא שמדובר בבעיה רצינית שהפוליטיקה חייבת להתמודד עימה. השנייה, הרלוונטית יותר, גורסת שלפנינו בעיה רצינית שמעצבת את הפוליטיקה. אולם אני מעוניין להציע כאן אפשרות שלישית: יש כאן כלי בשיח הפוליטי. כשאין גורם המתזמן שימוש פוליטי בכלי זה, אזי הנושא עובר באופן שקט וחלק. אולם כשלתע, במציאות פוליטית מסוימת, הוא יכול להפוך לכלי אלקטורלי יעיל, עולה נושא זה לסדר היום בכל עוצמתו, ומחפש את מקומו כבעיה מהותית שהחברה הישראלית חייבת לתת לו פתרון. זאת אפשרות צינית מאוד, אך במבט לאחור היא מתקבלת על הדעת. הרי לכאורה, אם הסוגיה רצינית היא הייתה צריכה להיות רצינית לאורך כל הדרך, אולם בפועל, נושא זה כלל לא היה במוקד הוויכוח במשא-זומתן הקואליציוני.

אפשר גם להתבונן בסוגיה בצורה שונה של ניתוח לטווח הארוך. ייתכן שמדובר בניסיון הראשון של החברה הישראלית להתמודד עם זווית מסוימת של בעיית

הדמוגרפיה. החברה הישראלית מקיימת שיח אינטנסיבי מאוד בנושא הדמוגרפי בסוגיה היהודית-ערבית. אולם קיימת בעיה דמוגרפית משמעותית מאוד בציבור היהודי עצמו, שממנה אנחנו מעדיפים להתעלם. השינויים הדרמטיים במספרם של תלמידי כיתה א' לא הדליקו נורה אדומה. בעוד עשרות שנים נגיע למצב שבו הרכב האוכלוסייה יהיה פחות או יותר כדלקמן: 30% ערבים, 20% חרדים, 20% חובשי כיפות סרוגות ו-30% – ישראל של היום. (הכוונה היא לכולם יחד, החילונים והמסורתיים והאשכנזים והרוסים והמזרחיים – כל מי שלא הוגדר ב-20-20-30 האחוזים, אלה ה-30 הנותרים). התובנה המשמעותית היא שישראל של היום תהיה מיעוט בישראל של מחר. אני חושב שהדבר מציב אתגרים חשובים מאוד בפני החברה הישראלית. מהתובנה הזאת אפשר להתקדם ולחפש פתרון מתאים לטווח הארוך. יש הטוענים שצריך להפעיל מנגנון של כפייה כלפי החרדים באמצעות המדינה. אלה חייבים לחשוב על ההשלכות לטווח הארוך. למשל, כיום אנו עשויים לכפות תכנים חינוכיים על החרדים, אך בעוד שנים אחדות המצב עשוי להתהפך, ושר חינוך חרדי יקבע שלימודי גמרא הם בגדר לימודי ליבה. על כן, חובה להביא בחשבון את ההשלכות ארוכות הטווח של מנגנון כפייה באמצעות המדינה.

הטענה שלי היא שניתן כי הסיבה להתפרצות הסוגיה של חוק טל היא שאנחנו מנסים, לראשונה, להתמודד עם זווית מסוימת של הבעיה הדמוגרפית. בעיה זו מתחילה לפרוץ ומגיעה לא רק מהשיח הציבורי היומיומי של חלוקת הנטל, אלא גם מצה"ל עצמו. בצה"ל רואים את הנתונים ומודעים לגודל הבעיה. מצד אחד הם אינם מעוניינים לגייס בכפייה, אך מצד אחר, המחסור בכוח אדם מורגש היטב משנה לשנה. הדבר מעמת את החברה הישראלית עם הבעיה האמיתית, ועם אחד האתגרים המשמעותיים שלה לשנים הקרובות.

מבחינה פוליטית, ניתן לצפות לשני מסלולים שעשויים לתת מענה לבעיה. הראשון הוא מסלול הכוח. הכוונה היא שתיתכן קונסטלציה פוליטית שתאפשר לרוב בציבור הישראלי להיות גם רוב בסוגיה זו, ולחוקק חוק דרמטי מאוד שיבטא שוויון בנטל, מבלי להיות בן-ערובה של הסכמים קואליציוניים עם מפלגות חרדיות. פועל יוצא של הסכמים ללא הסיעות החרדיות יכול להיות גיוס בכפייה, אך אינני סבור שצה"ל והחברה הישראלית ערוכים לכך. אם ניתן לכפות משהו, זה אולי סוג של "ברית מילה כלכלית בכפייה", קרי, מתכונת דומה לחוק של ליברמן. מי שלא יתגייס לא ייכלא, אך הוא יפסיד הרבה בתחום הכלכלי. הדבר יכול ליצור מנוף כלכלי. לדעתי, גם הדרך המתוחכמת של ענישה כלכלית תהיה כישלון ותוביל להתנגשות תרבותית. לעומת זאת, המסלול השני האפשרי הינו ניסיון להגיע להסכמות מתוך כפייה. זהו תהליך שדורש פשרות וויתורים מצד אחד, וסוג של הפעלת כפייה באיומים מצד אחר. הווה אומר, אם לא תסכימו לפשרה, נלך לפתרון קיצוני בהרבה. כך, למשל, העברנו את החוק בסוגיה

של פיקוח על בנות המשתמטות משירות. הסיעות החרדיות התנגדו, אך יכלו "לחיות עם זה". אם משתמשים בשיטה זו במינון נכון של "מקל וגזר", בסופו של דבר ניתן להגיע לתוצאות רצויות. אולם, יש לקחת בחשבון שמדובר בתהליך מורכב שמחייב זיהוי של הבעיה האמיתית. צד אחד מוותר במה שפחות חשוב לו, במקביל לוותר של הצד השני על מה שפחות חשוב לו. לבסוף נפגשים באמצע. לדעתי, בהקשר של חוק טל, גם המסלול הזה לא יוכל להצליח.

לפי ראות עיניי, הפתרון החלופי הוא לנסות ללכת בכיוון הפוך. הציבור הישראלי רוצה אחוזים גבוהים של גיוס בקרב האוכלוסייה החרדית, כולל לשירות האזרחי, יותר מאשר קיים כיום – ממה שחוק טל הניב הלכה למעשה. אמנם הייתה עלייה מסוימת במספר המשרתים, אבל היא איטית מדי. הציבור הישראלי מבין כיום שלא ניתן לעשות זאת מיידית, אך הוא רוצה לראות התקדמות ברורה מאוד, שתקרב את אחוזי הגיוס באוכלוסייה החרדית לאלה של כלל האוכלוסייה היהודית. זה המדד של הציבור. לכן, לדעתי, החוק העתידי צריך להיות חוק על-תנאי. כלומר, החוק צריך לכלול מנגנונים שונים שיוכלו להביא להגברת הגיוס, וכן עליו לכלול תנאי ברור מאוד: יעדי גיוס משנה לשנה. אם היעדים לא יושגו, החוק יתבטל ולמעשה חוזרים למציאות של היום. מכאן עולה השאלה, לאן יוביל פתרון כזה? מצד אחד לא נשבר העיקרון – מי שרוצה ללמוד לומד, מקסימום חוזרים למציאות של היום, שבה חוק טל אינו קיים וצריך לפתור את הבעיה מחדש. מצד אחר, מייצרים מוטיבציה בקרב ההנהגה של הציבור החרדי לעמוד בגרף העולה הזה, ולפיכך ההנהגה לא תשתף פעולה עם אלה שאינם לומדים ואינם משרתים. בסופו של דבר יהיה ברור שאם לא יעמדו ביעדים, החוק יתבטל והבעיה תחזור על עצמה. אני מאמין שכדאי לנסות לחפש את הפתרון במסלול היצירתי הזה, שאפשר לכנותו 'מכסה הפוכה'.

שר הביטחון, אהוד ברק

מתוך הרצאה בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 30 במאי 2012

העוצמה של חברה ושל אומה היא לא רק עוצמה צבאית, אלא גם משק חזק, ומעל הכול חברה סולידרית מתקדמת, בוטחת בעצמה, מושתתת באמת על ערכים של כבוד האדם, של ערבות הדדית, המספקת פלטפורמה לכל יחיד לממש את הפוטנציאל שלו, אבל דורשת מכולם לקיחת אחריות ולא רק התרסה כלפי שמיים, או כלפי מעלה. החלק הפעיל הזה בעשייה ובנשיאה בעול הוא אתגר רציני שניצב בפנינו הרבה שנים, והיום יש הזדמנות להתמודד איתו. החברה הזאת, חברת המופת, שהייתה חלומו וחזונו של בן גוריון, היא היעד שלנו, של מדינת ישראל, והיא תשלים את העוצמה הצבאית והאסטרטגית. יש היבט אחד בתחום זה שנוגע ישירות למערכת הביטחון, וזה הצורך

הדחוף לייצר חלופה לחוק טל. זה נושא מהותי וערכי ואנחנו נחויים להתערב בו. במערכת הביטחון הצענו חוק שתמציתו מתמקדת בדברים הבאים: צה"ל בוחר וקובע מי מכל בני ובנות המחזור, מכל המגזרים, מכל הגופים, מי ישרת בצה"ל על פי צורכי צה"ל וכלל שיקוליו. כל השאר, בני ובנות המחזור מכל המגזרים, הולכים לשירות לאומי או אזרחי, כולל בקהילה, למשך תקופה מוגבלת, נאמר כשנה, ובהמשך ישתלבו בשוק העבודה. משרתי החובה מעבר לשנה הראשונה, אולי שני שלישי ואולי חצי, ואולי בעתיד קצת פחות מחצי מהמתגייסים, ממשיכים לשרת בזמן שכולם כבר משתלבים בשוק העבודה. לכן אין ברירה שבהדרגה באופן דיפרנציאלי, על פי מקצועות הלחימה וקרבה למקצועות לחימה ועל פי השנים והיכולת, אנו חייבים להגיע למצב שאלה שנשארים לשרת בצה"ל לשנה שנייה ושלישית יקבלו גמול שירות שדומה בעיקרו לשכר המינימום. זאת, כדי שכשהם יסיימו את השירות שהוטל עליהם, ולא הוטל על אחרים מכוח החלטה של הצבא, הם יוכלו להתחיל את החיים האזרחיים ברגל ימין. הם יוכלו ללכת ללמוד, או לרכוש מקצוע, ויהיה להם את האמצעים לממש את זה. כדי להתגבר על הסוגיה של גאונים בתורה, סיני ועוקרי הרים, אלה שבאמת יכולים לשנות את עולם ההלכה ולתרום לו, צריך שתהיה מכסה של מספר מאות לומדי "תורתו אומנתו". יש הסדר כזה גם בתחומים פחות חשובים לעברו ולעתידו של העם היהודי. צריך לעשות את זה במקסימום קשב ושיח אפשרי, בלי לאבד קשר עין עם המטרה, ובמידה ראויה של נחישות שקטה.

עניין חוק טל נראה תמיד לא פשוט... זה הזמן לשנות את המצב הנוכחי. הקואליציה של תשעים וארבעה חברי כנסת מאפשרת זאת. היא מאפשרת גם את רוחב הבסיס שייתן לזה גיבוי, כדי שזה יוכל לעבור, והיא מאפשרת גם את היכולת לעמוד בפני ניסיונות להכשיל זאת, וגם את הביטחון העצמי והשקט הנפשי שדרושים כדי שהמהלך ייעשה ככל הניתן בשיח עם הקבוצות השונות, גם עם חרדים, גם עם ערבים.

פרק ד' סיכום והמלצות

מאיר אלרן ויהודה בן מאיר

אין ספק בדבר חשיבותו של יישום ערך השוויון בנטל השירות הביטחוני במציאות ובאתוס של החברה הישראלית. למרות תמורות מפליגות במרקם ובערכים של החברה הישראלית מאז הכרזת עצמאותה לפני 64 שנים, השירות הצבאי עדין נתפס, ובמידה לא־מבוטלת של צדק, כאחד הרכיבים המאחדים את מרבית רבדיה של החברה הישראלית. לכן אין תִּמָּה בכך שהחיבור בין השירות הצבאי לבין החברה הישראלית נותר עדיין – אם כי יותר במהותו ההצהרתית מאשר בדקדקותו היישומית בשטח – נושא רגיש למרבית הישראלים, היודעים גם להעריך את ההשלכות מרחיקות הלכת של השוויון הראוי בשירות הצבאי על החברה, במובנים רחבים ורבים. במסגרת זו נודעת לשאלת גיוס חרדים לצה"ל חשיבות ייחודית: היא מציגה שאלות נוקבות ביחס לזהותה ולערכיה של החברה הישראלית בכללה והאוכלוסייה היהודית בפרט, לגבי השערים בתוכה והזכויות והחובות של אזרחיה, וביחס לתפיסת התגמול המערכתית שלה. ביטול חוק טל והצורך להמירו באחר או לחדשו, ובמיוחד בנסיבות הפוליטיות הרגישות עתה, מסעיר את הציבור ומציב את השאלות הסבוכות הכרוכות בגיוס חרדים, בזירה הפוליטית והתקשורתית, בצבעים עזים של פולמוס ולעתים גם של התלהמות מיותרת, המקשים מאוד על התייחסות רצינית ושקולה לנושא מורכב זה. לדעתנו, יש לראות את המגזר החרדי במדינת ישראל, למעט השוליים הקיצוניים שלו, כקבוצה מגוונת, הנמצאת בעיצומם של תהליכי שינוי פנימיים משמעותיים ביותר, שיכולים, כבר בעתיד הנראה לעין, להביא לתמורות חשובות וחיוניות, רלוונטיות מאוד לנושא הנדון כאן. תמציתם של שינויים אלה נעוצה במהות הזהות הייחודית של המגזר, שהבדילה אותו משאר האוכלוסייה בארץ, כולל זו הדתית-מסורתית. רוחות חדשות והשפעות חיצוניות חזקות, כלכליות, תרבותיות, תקשורתיות וטכנולוגיות, מאיימות על המסגרות הנוקשות והנעולות-לכאורה. רבים מתוך הקבוצות החרדיות מבינים שיש קשר בין ההסתגרות וההתבדלות לבין מצבם הכלכלי הנחות והקשה בתוך חברה של שפע, המציגה פיתויים נמשכים. ברור שיש כוחות חזקים בקרבם

המבינים סכנה־לכאורה זו, ופועלים בעוצמה רבה לסכלה. הנחתנו היא שדרכם לא תצלח. לכל היותר הם יכולים לעכב תהליכים סטיכיים. תפקידה של המדינה, הרואה את היתרונות הרבים הגלומים בשילוב חרדים בחברה הישראלית, הוא לעודד את התהליכים החיוביים של אינטגרציה, גם אם הססנית ומוגבלת, ולפעול נגד הכוחות המשמרים הסתגרות, שמשמעותה בהכרח גם תלות כלכלית גוברת של חרדים בקופה הציבורית.

מטרת סיכום זה והחוברת כולה היא לבחון ולהציג קווים מנחים, שיקולים וחלופות לחוק טל. אלה חייבים, לדעתנו, להיות מבוססים בעת ובעונה אחת הן על הבנה ואימוץ של ערכיה המוסריים היסודיים של החברה הישראלית, הן על ראיית צרכיה הביטחוניים הייחודיים והמורכבים, כמו גם על האינטרסים החברתיים והכלכליים ארוכי הטווח שלה, והן על המציאות בשטח, המתאפיינת והמכירה בשונות הזהותית והתפיסית־אידאית של מרכיביה. אין ספק שקיים קושי עצום לפשר ולגשר בצורה מלאה, חד־ערכית ומיידית בין מרכיבים חיוניים אלה, שחלקם עומדים במתח ואף בסתירה זה עם זה. לכל מגזר וחלק מהציבור, לכל קבוצה וגורם בעל עניין יש עמדה משלו, נתונים משלו ובעיקר – פרשנות משלו לנתונים אלה, במיוחד בראייה עתידית. לכן, וזו אמירתנו הראשונה והבסיסית: **אין אפשרות ואין מקום לייצר בנושא זה נוסחה שתהיה מקובלת במלואה וכלשונה על כל הצדדים**, בצורה שתאפשר יישומה במציאות, לפחות לא בעתיד הנראה לעין. מכאן נגזרת אמירתנו השנייה: **החוק החדש חייב להיות יותר מאשר נקיטת עמדה בוויכוח הציבורי, עליו למצוא מכנים משותפים בין הצדדים השונים ולשמש בסיס חוקתי להסדרים מעשיים שיהיה בהם כדי להבטיח התקדמות ממשית, ולו הדרגתית, לקראת מימוש העקרונות שייקבעו.**

אנו סבורים שחוק טל שימש מסגרת רעיונית נאותה למדי למימוש עקרונות אלה. אנו מבינים את פסיקת בג"צ לא כזו השוללת בעיקרה את התפיסה העומדת מאחורי החוק, אלא בעיקר כזו **הקוראת תיגר על דרך יישומו בפועל**, ובכך מציבה למעשה סימן שאלה מהדהד מול הגורמים האחראיים על יישומו. המציאות שנוצרה, ולא מאליה, עיצבה במשך עשר השנים מאז נחקק חוק טל מצב שבו מספרם של אלה שאינם מתגייסים לצה"ל, או משתלבים בתוכניות של השירות האזרחי־לאומי, הפך את הפגיעה בערך השוויון ללא־מידתית ועל כן בלתי־מקובלת. מכאן שאם הגורמים האחראיים – ממשלת ישראל וצה"ל – יפעלו ויממשו בדקדקנות רבה יותר את עקרונות החוק ויגרמו לשינוי התמונה המספרית, חוק טל המעודכן ייפך גם למידתי, ובעיקר לראוי ומועיל. לכן, אנו מציעים ברמה העקרונית **להכין חוק מעודכן שיתייחס כבסיס מנחה למרכיבים הרעיוניים העיקריים שעמדו ביסודו של חוק טל המקורי.**

הסיכום יעסוק תחילה בהבנתנו את העקרונות העיקריים שיש להביאם בחשבון כמעצבי החוק, ועל בסיס זה נציע מספר הסדרים, שלדעתנו יוכלו לקדם את הסוגיה לכלל תהליך של מימוש ברוח עקרונות אלה.

נתחיל בציון העקרונות האמורים, לדעתנו, להוביל את הממשלה והמחוקק: חוק טל המעודכן צריך להתמקד בפתרון סוגיית שילוב החרדים בנטל הביטחוני, גם כמנוף לשילובם בחברה ובמשק. אנו סבורים שאין לנצל הזדמנות זו כדי לפתור עולות או בעיות אחרות – חשובות ככל שיהיו – כמו סוגיית השוויון הנדרש והשילוב של אזרחי ישראל הערבים בנטל של תושבי המדינה, השוויון המגדרי הנדרש או שאלת המשתמטים למיניהם משירות. לעניין השירות של האזרחים הערבים נציין כי לדעתנו, זו אכן שאלה חשובה לאין-ערוך, אולם אין לערבה בפרשה הנדונה כאן משלל סיבות מכריעות. החשובה שבהן היא האבחנה המהותית, במציאות הישראלית, בין גיוס חרדים, שהם חלק בלתי-נפרד מהעם היהודי, לבין גיוס ערבים, שעם אחיהם בני-עמם הקרובים והרחוקים יותר נמצאת ישראל בסכסוך המחייב את הנטל הביטחוני. עירוב שתי הפרשיות ושתי האוכלוסיות רק יקשה את מציאת הפתרון, הקשה מאוד ממילא, ואף עלול להופכו חלילה לבלתי-אפשרי. לכל הסוגיות הנלוות האחרות יש פתרונות בחקיקה, ולכן אין לכלול אותן באותה חבילה. נדגיש: בכל מקום שניתן להתמקד ולצמצם את הקושי, יש לעשות כך.

חוק טל המעודכן צריך להישען על הערך של חובת שירות לכולם. מבחינה זו יהודים חרדים צריכים להשתתף בנטל הביטחוני, תוך התחשבות בייחודם ובצורכיהם, כפי שמקובל להתחשב בצרכים של קבוצות או יחידים אחרים.

עקרון "תורתו אומנותו" הוא עיקרון ראוי, שצריך לקבל ביטוי של מקובלות בחוק. אנו מקבלים את הרעיון המקורי העומד בבסיס תפיסה זו, המייחדת עילויים נבחרים במשורה המתחייבת ומייעדת אותם ללימוד תורה, באורח שאינו חייב להיות גורף מבחינת הזמן והמרחב.

אין מקום לגישת "זבנג וגמרנו". עקרון **ההדרגתיות בביצוע** הוא עיקרון נכון ומוכר, ובלבד שנקבע היעד הכללי שיש להשיג בעתיד, וקיימות אמות-מידה ברורות להתקדמות ממוקדת לקראתו.

במציאות הישראלית, השירות הצבאי הינו מהות ערכית העומדת בפני עצמה. כל עוד מדינת ישראל מאוחדת מאחורי הנרטיב הגורס כי הצבא משרת ומבטא את אחדות העם (היהודי), וכל עוד מקובלת התפיסה – ההולכת ומאבדת בהדרגה את ביסוסה בפועל – כי "כל העם צבא" וכי צה"ל הוא "כור ההיתוך" הלאומי, יש מקום וצורך להדגיש את הערך, **לייחד את שירות החובה בצה"ל, ולבדל אותו מהשירות האזרחי-לאומי**. בתנאים הנוכחיים אין השניים דומים ברמה העקרונית או המעשית. לכן, החוק צריך להעניק עדיפות – כמו גם מחויבות מעשית – לצה"ל כנושא הדגל

של יישום החוק. משמעות הדבר: החוק צריך לתת לצה"ל קדימות מובהקת בגיוס חרדים. רק אם אלה מהם שאינם מתאימים לצרכיו לא יגויסו, ימוסדו הסדרים לשילובם במסגרות אחרות. לכאורה, יש כבר כיום העדפה לשירות הצבאי על פני השירות האזרחי. אולם בפועל אין מנוף – וצריך שיהיה כזה – למימוש עיקרון זה הלכה למעשה על ידי הצבא.

שילוב חרדים בצה"ל, ככל שהוא אתגרי ומסובך מבחינת צה"ל ורצונו המוצדק להימנע, ככל הניתן, מהכפפת התנהלותו למגבלות של קבוצות קטנות בקרבו, הוא בעל ערך עודף. **צה"ל** – המסתמן כמי שהיה מסויג, משיקולים חשובים ורובם ראויים, משילוב של חרדים רבים בשורותיו – **צריך להיות מחויב בחוק לגיוס חרדים בהיקפים הולכים וגדלים**, משנה לשנה, על כל המשתמע מכך.

א. המושג 'שירות צבאי' יכול וצריך להיות גמיש ויצירתי ולכלול **מסגרות שונות של שירות ביטחוני**. במציאות הביטחונית הישראלית, שירות במסגרת ישראל, בשב"ס, במד"א, בכיבוי אש ובשאר מערכי הגנה על האזרחים מפני אתגרים ביטחוניים צריך לשמש חלופה נוספת נאותה לשירות של חרדים ביחידות צה"ל המובהקות. גם צה"ל עצמו יכול לכלול יותר ויותר חרדים במסגרותיו הקיימות – כגון שח"ר כחול, שח"ר ירוק ואחרים – ולבנות עוד יחידות "סגורות" או סגורות-למחצה, אם בנוסח גדוד הנח"ל החרדי, אם במסגרת פיקוד העורף ואם בצורות אחרות. כל אלה צריכים לאפשר למגויסים החרדים תנאי שירות הולמים לאורח חייהם.

ב. **ביצוע החוק מחייב תקציבים "ייעודיים" נוספים**, אם לצה"ל, כתוספת לתקציב הביטחון, אם למסגרות הביטחוניות האחרות ואם לשירות האזרחי-לאומי, מחוץ לתקציב הביטחון. עד עתה קפץ משרד האוצר את ידו. הדבר חייב להשתנות, כדי לאפשר את ביצוע החוק.

ג. ולבסוף, אין מנוס **מהידברות מכבדת, מקדימה ומתמשכת עם המנהיגות של הציבור החרדי**. המימוש של עיקרון זה אינו פשוט, גם בשל הפיצול בהנהגת החרדים וגם בשל עמדותיהם המוצהרות הקיצוניות. אולם הנחתנו היא שהדבר אפשרי, בהנחה שהדגש יהיה לא רק על ערך השוויון, אלא בשם הצורך האמיתי להגן על יהודים במדינתם, ולצורך שילוב שוויוני וגובר של חרדים במדינתם. אנו מניחים שמרבית המנהיגים והרבנים המובילים מבינים כי דרך הפשרה והוויתורים ההדדיים תבטיח להם יותר מאשר דרך העימות.

על בסיס עקרונות אלה נציע מספר מרכיבים של הסדרים פרקטיים, האמורים, לדעתנו, למצוא ביטוי מובהק וברור בחוק המעודכן:

א. יכונן מנגנון מוסכם שיהיה אחראי על קביעת הקריטריונים למי שמתאים להגדרה "תורתו אומנותו". אלה המתאימים לקבוצה ייחודית ומצומצמת זו, שהיקפה ייקבע

- מראש ובהסכמה, ילמדו בישיבות מוכרות ויהיו מחויבים גם בשירות אזרחי מוסדר בקהילותיהם לפרק זמן מוגבל.
- ב. עיקר הנטל של מימוש החוק יוטל על צה"ל. הצבא יחויב בגיוס של מכסות גדולות והולכות של חרדים לשורותיו, שיהיו קבועות בתקנות מכוח החוק.
- ג. הצבא יצטרך לייצר מסגרות ומסלולי שירות הולמים לצורכי החרדים, בסדיר ובמילואים.
- ד. חרדים יהיו חייבים בגיוס מגיל 20 ומעלה (על מנת לאפשר להם זמן לנישואים), כאשר אורך השירות שלהם יותאם למסגרות שבהן הם ישרתו ויוכל גם להיות מפוצל, על פי תנאי הצבא.
- ה. אלה שלא יגויסו יופנו תחילה ובעדיפות למסגרות שיוגדרו כמשרתות את ביטחון המדינה. רק אותם אנשים שלא ישולבו במסגרות אלה יקבלו דחיית שירות לשנה, וישתלבו במסגרות שירות אזרחיות מובהקות ומוגדרות מראש. לאחר סיום השירות במסגרות אלה, הם יהיו פטורים משירות ביטחון.
- ו. תיקבע מסגרת תקציבים "מסומנת" ליישום החוק:

החוק יהיה תקף לחמש שנים, שלאחריהן ייקבע המשכו, על פי מידת יישומו ועמידתו בקריטריונים של מספר המגויסים מקרב החרדים.

אנו סבורים שנוצרה עתה שעת כושר חשובה לצורך פתיחת דף חדש ביחסיהם של החרדים במדינת ישראל עם הציבור הכללי. יש בכך חשיבות ערכית, חברתית ומשקית מרחיקת לכת, שלמענה נכון להשקיע לא רק מחשבה יצירתית ובונה, אלא גם תקציבים הולמים, מתוך הבנה שהתהליך ישלם עצמו במהירות יחסית, לאור התנופה הרבה הצפויה בשילוב חרדים במשק ובצמצום תלותם בקופת המדינה. הדבר יתאפשר אם החקיקה החדשה תיישם עקרונות מסוימים של חוק טל המקורי, עם התאמות נדרשות, בעיקר בתחום חיובו של צה"ל לפתוח את שורותיו לשירות חרדים, וחייב המדינה לממן את הנדרש ליישום המתווה. חוק כזה, המחייב פשרות והידברות, יחד עם הקצאה של תשומות ניכרות, יביא לפתרונה של אחת הבעיות הכאובות במדינת ישראל, ויסלול את הדרך למציאת פתרונות ראויים להרחבת שילובן של קבוצות מוּדָרוּת אחרות במדינה, למען קידום יישומו של הצדק החברתי.

נספח א'

תמצית דוח ועדת השופט טל

פתח דבר

במכתבו מיום י' באלול התשנ"ט (22.8.99) מינה שר הביטחון את החתומים מעלה "כחברי הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות לצה"ל", וזאת "לאור קביעותיו של בית המשפט הגבוה לצדק בפסק דינו בבג"ץ 3267/97 מיום כ' בכסלו התשנ"ט (9.12.98)."

הנושאים שבהם נתבקשה הוועדה להגיש המלצותיה פורטו בסעיפים 1-2 לכתב המינוי, בזה הלשון:

1. "מהי הדרך הראויה בחקיקה ראשית כגון תיקון חוק שירות הביטחון [נוסח משולב] התשמ"ו - 1986 - אשר מכוחה יהיה שר הביטחון מוסמך, במסגרת שיקול הדעת המנהלי המוקנה לו, לפטור יוצאי צבא משירות או לדחות את שירותם גם מן הטעם של "תורתו אומנותו". בעניין זה מתבקשת גם המלצתכם לניסוחה של הצעת חוק מתאימה.

2. כמו כן מתבקשת התייחסותכם לכך שהפטור או הדחייה האמורים יוכלו לחול על בני ישיבות, ללא הגבלה במספרם, הואיל וככלל אין כוונה למנוע מבני ישיבות להמשיך בלימודיהם, הכול בכפוף לחוק.

כמו כן, נתבקשה הוועדה לבחון ולהמליץ לשר הביטחון "על היבטים של הסוגיה, כגון פיתוח מסגרות ומסלולים לחלק מבני הציבור החרדי. בכלל זה תיתכן הורדת גיל הפטור משירות צבאי: הכשרה צבאית מינימלית במסלולי שירות מתאימים, כגון פלוגות שדה והכשרות רלבנטיות לבני הציבור החרדי שיבחרו להשתלב במעגל העבודה - הכול תוך התחשבות, בין היתר, באפשרויות צה"ל וצרכיו" (סעיף 4 לכתב המינוי).

הנה כי כן, סמכותה (המנדט) של הוועדה היא, מצד אחד, להציע דרך לעיגון בחקיקה ראשית של המצב הקיים, לפיו יוצאי צבא ש"תורתם אומנותם" מקבלים דחיות שירות חוזרות ונשנות עד כדי פטור מלא, וזאת ללא הגבלה במספרם. אלא שהוועדה מונתה כוועדה "לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות לצה"ל". כלומר, על הוועדה גם לתת דעתה אם הסדר זה או אחר הוא "הסדר ראוי". כמו כן נתבקשה הוועדה

לתת דעתה על מסלולי שירות של הכשרה צבאית מינימלית, תוך מתן אפשרות לשילוב בני הציבור החרדי במעגל העבודה. לפיכך, את עיקר עבודתה ראתה הוועדה בשאלת ההסדר הראוי, ובמסלולים האמורים, כאשר עיגון המצב הקיים בחקיקה ראשית בא לביטוי גם הוא בצורת הצעת חוק. מבחינה זו, הדין וחשבון כולו הוא גם כעין דברי הסבר להצעת חוק זו.

כבר בפרשת רסלר¹ (בפסק הדין משנת 1988), עמד בית המשפט העליון על כך שהיותו של הסדר "תורתו אומנותו" במתחם הסבירות בתנאים דאז איננה בגדר סוף פסוק, וכי שינוי בנתונים עשוי להביא למצב בו הכמות תהפוך לאיכות.

חלף יותר מעשור. מספרם של תלמידי הישיבות השוהים במסגרת הסדר "תורתו אומנותו" התקרב כבר לשלושים אלף איש (ובשנת 1999, במהלך עבודתה של הוועדה, נחצה גם סף זה). שוב הוגשה עתירה לבית המשפט הגבוה לצדק – העתירה פרשת רובינשטיין². וכך אמר בית המשפט העליון, בין היתר, בפרשה זו:

"ההשלכות החברתיות של ההסדר הן מרחיקות לכת: נוצר קרע עמוק בחברה הישראלית, תוך תחושה הולכת וגוברת של חוסר שוויון. חלקם של תלמידי הישיבה – אלה שאינם מצליחים להשתלב בצורת הלימודים של "תורתם אומנותם" – נקלעו למצב ללא מוצא; הם אינם לומדים, שכן ההסדר אינו מתאים להם; הם אינם עובדים, שכן אין הם רוצים לחשוף את אי עמידתם בתנאי ההסדר. התוצאה הינה הפרת חוק נמשכת, דלות אישית ופגיעה בשוק העבודה. . האם השלכות אלה ואחרות אינן חוצות את הגבול שבו "הכמות עושה איכות"? האם לא מתבקשת מהמצב הסבוך אליו נקלעה החברה הישראלית המסקנה, שהסוגיה כולה שוב אינה יכולה למצוא את הסדרה הנורמטיבית בדחיית גיוס הניתנת על ידי שר הביטחון? האם לא נובע מהמציאות הניצבת בפנינו כיום, כי הסוגיה כולה צריכה למצוא את פתרונה בדבר חקיקה של הכנסת, אשר תוכל להתמודד עם מלוא המורכבות של הבעיה?"

לשאלה הערכית

הוועדה דנה בשאלה הערכית הנוגעת להסדר "תורתו אומנותו" אך לא הכריעה בה. ערך הגיוס לצבא והנשיאה בעול הביטחון הינו ערך העומד בפני עצמו וחשוב ביותר להגנת ביטחונה של מדינת ישראל ולהמשך קיומו של העם היהודי בכלל. הגיוס לצבא חשוב כערך השומר על אחדות העם. קשה על רקע זה לקבל מצב בו אוכלוסייה שלמה מקבלת דחיית גיוס בלתי מוגבלת בזמן, שכמוה כפטור מלא מהגיוס. זאת ועוד, עצם אי הנשיאה בנטל על ידי חלק מן הציבור פוגע בהכרח בנכונות הציבור לשאת את הנטל על שכמו, ובכך עלול לפגוע בחוסנה ובאחדותה של החברה הישראלית.

יחד עם זאת, אין להתעלם – וגדולתה של מדינה דמוקרטית נמדדת גם במידת אורך רוח ובהבנה לצורכי אחרים – מקיומה של החברה החרדית, אשר אורח חייה

שונה ונפרד ואשר עוסקת, על פי מורשה היסטורית של אלפים בשנים, במסירות נפש, בלימוד התורה, מתוך ראייה אידיאולוגית ומודעות דתית שיש בכך משום הכרח לקיומו של העם היהודי כולו.

אוכלוסייה זו שונה באורח חייה, בחינוך שמקנה לבניה ובחשיבתה הערכית – עד שיש לאבחן אותה מכל ציבור אחר של לומדים. אוכלוסייה זו גם מנהלת מזה עשרות בשנים את חייה בצילו של הסדר דחיית הגיוס, אשר מהותו תפורט בדין וחשבון זה. הוועדה מצאה, כי לא ניתן להגיע להסכמה בדבר הכרעה ערכית. התפיסות המוצגות על ידי הגורמים משני צדי הקשת בכל הנוגע להסדר "תורתו אומנותו" הן כה מנוגדות, עד כי נראה שהכרעה ביניהן תביא לניפוץ המרקם שבתוכו הן מתקיימות. הפתרון, אפוא, לא יוכל להיות במישור הערכי הטהור, אלא במציאת הפתרון הישים והמעשי ביותר.

המצב הקיים והפתרונות האפשריים

במצב הדברים כיום, כל תלמיד ישיבה ש"תורתו אומנותו", מקבל דחיית שירות חוזרת ונשנית, עד שהוא זכאי לפטור מן השירות מחמת גילו ומצבו המשפחתי (אלא אם כן הוא חדל קודם לכן להיכלל בגדרי "תורתו אומנותו", שאז עליו להתייצב לשירות). מספרם של דחויי השירות עולה מדי שנה הן במספרים מוחלטים והן באחוזים משנתון הגיוס, עד שהגיע כיום להיקף של 9.2% ויותר משנתון הגיוס האחרון. בקבוצה המצטברת של דחויי השירות מכל השנים, מצויים כיום (ברוטו) כשלושים אלף איש (בני שנתונים שונים ובני גילים שונים), אשר לאחר ניכוי מספר התלמידים הזכאים לפטור עקב פרופיל בריאות נמוך, וניכוי מספר ניכר מתוכם העתיד להתגייס (כגון תלמידי ישיבות ההסדר ותלמידי ישיבות "מרכז הרב"), עדיין עומד מספרם המצטבר של דחויי השירות בגילאי שירות סדיר על כארבעה עשר אלף. לפי התחזית, מספר זה יגדל ויעלה בשנים הבאות באופן תלול.

האם עיגון המצב הקיים הזה בחקיקה ראשית – כפי שנתבקשה הוועדה לעשות – הוא גם "גיבוש ההסדר הראוי", שגם עליו נתבקשה הוועדה לתת דעתה?! בתשובה לשאלה זו נחלקו הדעות בוועדה. חברי הוועדה המזדהים עם עולם הישיבות והשקפת עולמן אכן סבורים שזהו הסדר ראוי. לימוד התורה הוא ערך עליון ביהדות. "אין אומנתו אומה אלא בתורתיה"³. לאורך כל ההיסטוריה, מסר עם ישראל נפשו על התורה, והיא ששמרה על ייחודו וקיומו. בזכות התמסרות הטוטלית ללימוד התורה יש המשכיות וקיום לא רק לעם ישראל, אלא גם למדינת ישראל, לרבות צה"ל עצמו. מכאן שהמשך המצב הקיים, המאפשר לכל מי שרק מסוגל לכך להתמסר ולהקדיש כל חייו ללימוד התורה, הוא ההסדר הראוי, גם אם מספרם "לא ימד ולא יספר מרוב", ואדרבא, והלוואי.

אשר לטענת ההפליה "בין דם לדם", התשובה החרדית לטיעון זה מורכבת מכמה טיעונים מצטרפים: גם אם נתעלם לפי שעה מבני הישיבות, גם אז אין שוויון מלא "בין דם לדם", לא בקרב חיילי צה"ל עצמם, שרק חלקם קרביים, ולא בקרב אוכלוסיות שונות ומגוונות, שאין צה"ל מגייס מסיבות שונות (עולים חדשים מגיל 23), או שנקבעים להן תנאי שירות לא קרביים (אמנים, ספורטאים מצטיינים, מורים חיילים) או מסלולי שירות מחוץ לצבא (שירות מוכר לפי סעיף 26א לחוק שירות ביטחון, שירות במשטרת ישראל לפי סעיף 24 לחוק שירות בטחון [נוסח משולב], התשמ"ו-1986, וכיוצא באלה). פירוש הדבר, אליבא דגישה החרדית, שהחברה מסכימה, עקרונית, להפליה בין דם לדם, ומכירה בשירות האחר כמצדיק הפליה כזו. אם כך הוא, השירות הייחודי שנותן לימוד התורה הטוטלי לקיומו, לזהותו ולהמשכיותו ההיסטורית של עם ישראל, שקול, מקל וחומר, כנגד השירות האחר האמור. זאת ועוד אחרת: לפי השקפת העולם החרדית, גם ביטחונו של עם ישראל ועמידת צה"ל במשימותיו תלויות בהמשך לימוד התורה ללא פשרות ובאורח מוחלט.

לעומת החברים הסבורים כך, יש בקרב חברי הוועדה שאינם רואים את המצב הקיים כ"הסדר ראוי". אמנם, כל חברי הוועדה השתכנעו שלימוד התורה אכן מהווה ערך נעלה ביהדות, וכי עמדת היהדות החרדית מעוגנת בגישה ערכית היסטורית, עם זאת לא השתכנעו חברים אלה שלא ניתן לשלב את לימוד התורה יחד עם הנשיאה בעול הביטחון וההגנה (כדוגמת "ישיבות ההסדר", "הסדר מרכז הרב" "ישיבת הקיבוץ הדתי").

חברים אלה אינם רואים במצב הקיים הסדר ראוי, באשר הוא מפלה בין הנושאים בעול ומסכנים את חייהם בהגנה על המדינה ותושביה, ובין קבוצה גדולה של תושבים שאינם נושאים בעול זה. הפליה זו היא בעיניהם בעיה מוסרית קשה, המגבירה את הקיטוב בעם ופוגעת במוראל. אם בכל זאת מצאו עצמם גם חברי ועדה אלה חותמים על המסקנות וההמלצות שבדין וחשבון, אין זה אלא מפני שגם הם נוכחו באלה:

- א. שעמדת הישיבות, הרואה בהתמסרות טוטלית והקדשת החיים לתורה ערך עליון, היא עמדה ערכית אידיאולוגית בעלת שורשים היסטוריים עמוקים וכבדי משקל.
- ב. שלא ניתן להגיע לפתרון כפוי המחייב נשיאה מיידית בעול הביטחון על אוכלוסייה שלמה (ראו כישלונו החרוף של חוק שירות לאומי, התשי"ג – 1953, אשר נותר אות מתה עקב התנגדות העולם החרדי והדתי לשירות לאומי כפוי לבנות).
- ג. שגם לדעת ראשי הצבא, אין כל תועלת בשירות כפוי על אוכלוסייה שלמה, מה גם שלפי דעת אלוף (מיל') הרצל שפיר, אשר כיהן בעבר בתפקיד ראש אגף כוח אדם בצה"ל, קרוב לוודאי שחלק ניכר ממתגייסים אלה ישוחרר כעבור זמן קצר עקב אי התאמה, לאור חינוכם ויחסם לשירות.

ד. שהבעיה בעיקרה היא חברתית תרבותית ולא ביטחונית, אשר ככל בעיה חברתית כרונית ועמוקה, אין פתרונה על דרך של חקיקה, אלא בתהליך חברתי ארוך טווח, ושההצעות וההמלצות שבדין וחשבון עשויות לפתוח פתח לתהליך חברתי ארוך טווח שכזה.

ה. שבצד אותם תלמידי ישיבות שאכן מתמסרים טוטלית ללימוד התורה, מצוי מספר ניכר (גם אם המספר לא ידוע) של תלמידים שבשלב מסוים שוב אינם מסוגלים להמשיך בהתמסרות הטוטלית ללימוד התורה, ובגלל העדר מסגרות שירות המתאימות להם מצד אחד, ומחמת איסור העיסוק בכל עבודה ומשלח יד מצד שני, הם נאלצים לשהות בין כותלי הישיבות. בכך הם אינם יכולים לפרנס את משפחותיהם, המשק כולו מפסיד את כוח העבודה, וגם עולם התורה אינו יוצא נשכר מהם. המסלולים המוצעים בדין וחשבון, יאפשרו – כך יש לקוות – לאלה, ורק לאלה, ולא לממשיכים להתמסר ללימוד התורה, להשתלב במסגרות שירות המתאימות לאורח חייהם ואמונתם, וכן להשתלב בחיי העבודה והמעשה.

ו. מסלולי השירות הצבאי המקוצר, שיניבו שירות מילואים ארוך שנים (שיוכל להקל את מעמסת המילואים הקיימת), ומסלולי השירות האזרחי בקהילה, יביאו בתהליך חברתי ממושך לידי קירוב בין חלקי העם, עם אפשרות של נשיאה ממשית בעול הביטחון מצד האוכלוסייה החרדית.

ז. כל ההצעות הן בגדר תהליך חברתי לטווח בינוני וארוך שייבחנו במהלך השנים, ולכן הצעת החקיקה היא בגדר הוראת שעה.

עיקרי ההמלצות

ברוח הדברים דלעיל מובאות המלצות הוועדה, המבקשות להתיר לתלמידי הישיבות לשהות, מגיל מסוים, למשך תקופה של עד שנה אחת מחוץ לישיבה, ולבחון את המשך דרכם ("שנת הכרעה"). אלה שיבחרו לאחר מכן להמשיך ולהקדיש את חייהם ללימוד תורה – יורשו לעשות כן; האחרים יחויבו בשירות צבאי על פי קביעת שלטונות הצבא, ומגיל מסוים ואילך תעמוד לרשותם שורה של חלופות לשירות הצבאי, ובהן שירות צבאי מקוצר בפיקוד העורף ובמסגרות דומות, ושירות אזרחי. כן תועמד לרשות תלמידי הישיבות האפשרות לשרת בהתנדבות במשמר האזרחי עוד במהלך לימודיהם. חלופות אלה יביאו, באורח טבעי, לשינוי במספרם של השהים במסגרת הסדר "תורתו אומנותו". אפשרויות אלה מיועדות לענות למגוון ולקשת המאפיינים של תלמידי הישיבות, ובראשן כמובן חלופת השירות האזרחי, היוצרת מסגרת גמישה הניתנת למילוי בתכנים משתנים ומגוונים, הן בתוך הקהילה והן מחוצה לה. השירות האזרחי, בנוסף, הוא עניין שהוועדה סבורה כי מן הראוי להידרש לו גם מעבר למסגרת של דין וחשבון זה, ולא רק לעניין תלמידי הישיבות.

בהיבט זה, הוועדה סבורה כי חרף חסרונותיו המסוימים של מוסד השירות הלאומי או השירות האזרחי, עולים יתרונותיו ותועלותיו על חסרונותיו, וכי על כן, בראייה לטווח הארוך, מן הראוי יהיה לשקול את הרחבת הסדר השירות האזרחי לכלל אזרחי ישראל שאינם משרתים שירות צבאי, מכל סיבה שהיא.

עיקרי המלצות הוועדה הינם כדלקמן:

- יתאפשר לתלמידי הישיבות המבקשים זאת ללמוד בישיבות במתכונת הקיימת (כפוף לכך שהמפסיקים את לימודיהם לפני גיל מסוים מחויבים בשירות צבאי סדיר), תוך הידוק מנגנוני הפיקוח והבקרה ושיתוף פעולה של ראשי הישיבות, וישום מלא של דוח ועדת ישראל.
- במתכונת הקיימת היום, מי שיבקשו להפסיק את לימודיהם בישיבה לפני הגיעם לגיל 24, יחויבו בשירות צבאי סדיר לפי קביעת שלטונות הצבא. תלמידי ישיבה שלא הפסיקו את לימודיהם ימשיכו ללמוד בישיבה במסגרת הסדר "תורתו אומנותו" במתכונת הנהוגה כיום ובאותם תנאים.
- תונהג "שנת הכרעה": תלמידי הישיבות יוכלו להפסיק את לימודיהם לשנה אחת בהגיעם לגיל 23 ולהמשיך ללמוד לאחר מכן, ללא כל תוצאות בשל הפסקת לימודיהם, וזאת כדי לאפשר הסתגלות למעבר מאורח חיים של לימודים תורניים לאורח חיים אחר, לאפשר לימוד מקצוע, וכיוצא באלה.
- ייקבעו מספר חלופות שיועמדו לבחירה בפני כל תלמיד ישיבה שיבקשו לפרוש מלימודיהם, מגיל 24 ואילך, ובלבד שלמדו לימודים תורניים תקינים ורצופים מגיל 18 ואילך, כדלקמן:
- א. שירות צבאי מקוצר. ב. שירות אזרחי.
- תלמיד ישיבה שיפסיק את לימודיו בלא שבחר מן החלופות האמורות, יחויב בשירות צבאי על פי צורכי הצבא בהתאם למצב שיהיה נהוג בצבא באותה שעה.
- הוועדה מצפה כי לנוכח עמדת הציבור החרדי, כי רק מי שלומד רשאי ליהנות מדחיית גיוסו, ראשי עולם התורה יצאו בקול קורא נגד ניצול לרעה של הסדר "תורתו אומנותו".
- יתקיימו הצלבות נתונים בין משרד האוצר, המוסד לביטוח לאומי והמשרד לענייני דתות לבין צה"ל – מנהל הגיוס, בעניין תלמידי ישיבות.
- ההסדרים החדשים ימומנו על ידי משרד האוצר במסגרת תקציב המדינה. המימון יהיה בנוסף לתקציב הביטחון ובנפרד ממנו (בטווח ארוך תהיה בכך גם תועלת כלכלית מצטברת).
- יחוקק חוק בעניין הסמכות לדחיית גיוסם של תלמידי הישיבות; החוק יסמך את שר הביטחון ליתן דחיות שירות לתלמידי ישיבות "שתורתם אומנותם" בהתאם

- להסדר הקיים ובהתאם להמלצות הוועדה; חלופות השירות המומלצות על ידי הוועדה ייקבעו בתקנות לפי החוק ובפקודות הצבא, לפי העניין.
- החוק יקבע תקופות בנות חמש שנים כל אחת, כאשר בתום כל תקופה יותנה המשך תוקפו של החוק בהחלטה על הארכת תוקפו, שתינתן על ידי ועדת החוץ והביטחון של הכנסת.
  - יישום מכלול המלצות הוועדה יחל באורח מיידי, בסמוך לאחר הגשת הדין וחשבון, ותקופת היישום של ההמלצות תיפרס על פני תקופה של שנה עד שנתיים, דהיינו, גמר יישום ההמלצות יהיה לא יאוחר מן הרבעון הראשון של שנת 2002 (שבט התשס"ב).
  - שר הביטחון יקים צוות היגוי ליישום המלצות הוועדה, אשר יעקוב אחר יישום ההמלצות ואחר תוצאותיהן והשלכותיהן; שר הביטחון ידווח מעת לעת לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת על יישום המלצות הוועדה ועל ההתפתחויות הנוגעות להסדר "תורתו אומנותו".

תחילתה של דרך חדשה

הוועדה סבורה כי ביישום המלצותיה יהיה כדי להביא בסופו של דבר לנקודת איזון חדשה, הפוגעת פחות בעקרון השוויון, המתחשבת עם זאת באמונתם הדתית של תלמידי הישיבות, היוצרת הבנות חדשות, ולתקוות הוועדה – גם כזו היוצרת מארג חברתי חדש בישראל.

אין המלצות הוועדה מהוות סוף פסוק; הוועדה ממליצה כי ייערך מעקב אחר יישומן ואחר ישימותן, ובמיוחד כי תינתן הדעת להשלכותיהן ולתוצאותיהן בחיי המעשה. הוועדה מעריכה כי בשלב הראשון של הדברים יקטן מספר השוהים בהסדר "תורתו אומנותו" במידה משמעותית (אם כי אין להמלצות הוועדה השפעה על מספר הנכנסים להסדר "תורתו אומנותו").

ישנם גם הסבורים כי בטווח הבינוני והארוך, יביא הדבר לכך שחלק מן השוהים בהסדר "תורתו אומנותו" יגיעו גם לשירות צבאי, ובכך יצמצמו את תחושת חוסר השוויון בנשיאה בנטל מצד הציבור שאינו חרדי. אין להקל ראש גם בחשיבותו של עניין אחרון זה.

עם זאת, יש להניח כי תישמר המסה הקריטית החיונית לשמירה על עולם הישיבות כעולם חי ותוסס, המוציא מקרבו גדולי תורה.

עוד יצוין, כי לא היה טעם בהמלצות הוועדה אלמלא היה צה"ל מאפשר ויאפשר שירות המתאים לאורח חיים חרדי מזה, לרבות הערכות למימוש החלופות עד כמה שניתן, והעולם החרדי ישלים עם מימוש החלופות שייפתחו בפניו מזה.

היו בין חברי הוועדה שסברו כי יש גם לדאוג לכך שבני ישיבה שלומדים בישיבה יישאו בנטל של מילואים של שבועיים בשנה, או שירות תחליפי קצר שלא יפריע

ללמודי התורה. חלק זה לא התקבל על דעת העולם החרדי. ייתכן כי בשנים הבאות גם עניין זה ייפול על אוזן קשבת.

עם זאת, הסכימו כל חברי הוועדה כי המלצות המוצעות הינו בבחינת ההסדר הישים והמעשי היחיד במצב הדברים הקיים, וכי ביישומן ובהבאתו לכלל ביצוע ניתן יהיה ליצור מגמה שתוביל, בטווח של מספר שנים, לשינוי המצב הקיים, בתחילה בנושא הכמותי (קרי להקטנת מספר השוהים בהסדר ודרכי הפיקוח על ההסדר), ומאוחר יותר גם לשינוי החברתי המיוחל קרי: (שילובם של יוצאי ההסדר בעבודה, בחברה ובצבא) ובכך יביא הדבר גם לצמצום הקיטוב הקיים בין חילונים לחרדים.

המלצות הוועדה, כפי שהן מובאות בפרק ה' לדין וחשבון זה, הן בגדר מקשה אחת, אשר הוועדה רואה חשיבות ביישומן המלא והמקביל, לשם יצירת הסיכוי לשינוי הטמון בדין וחשבון זה. במובן זה, ניתן לראות בהמלצות הוועדה גם דברי הסבר מפורטים להצעת החוק המובאת בתוספת ג' לדין וחשבון.

סוף דבר

אין הוועדה משלה את עצמה, כי דין וחשבון זה יתקבל בהסכמה מצד כל חלקי הציבור. חברי הוועדה מודעים לכך כי אין הוא עושה צדק עם הסוגיה לטעמם של רוב הצדדים הנוגעים בה, גם מצד חלקים מסוימים בציבור החרדי, וגם מצד חלקים מסוימים בציבור שאינו חרדי, ותגובות הציבור על פרסומים חלקיים ומוקדמים – יעידו. לא מצדדי השוויון יבואו על סיפוקם, וגם לא רבים בקרב העולם החרדי, החוששים מפני "פיתוי המסלולים".

אין בידי הוועדה פתרון קסמים לתחושות אלה. אין הפתרון שהיא מציעה בגדר פתרון שיש בו צדק מוחלט. נהפוך הוא: חלק מחברי הוועדה שותפים לפתרון המוצע על ידי הוועדה מתוך תחושה שאין הוא יוצר שוויון ואין הוא הולם כפתרון קבע. אך, כאמור, כל חברי הוועדה השתכנעו כי כראשית הדרך, הפתרון המוצע עתה בדין וחשבון הוא הפתרון המעשי והישים היחיד.

תקוות הוועדה היא כי אמנם יתקבלו המלצותיה, וכי יישומן אמנם יוביל למפנה במצב הקיים, אשר דומה כי אין חולק כי הוא חיוני, ויועיל לצמצום הניכור בין קצוות וקבוצות האוכלוסייה בישראל; והיתר יבוא מאליו, ואידך זיל גמור.